

Individualisme(n), klassen en sociale conflicten.

Een kritiek op het libertarisch klassenbegrip.

Er is een angelsaksisch gezegde dat stelt: 'you can't have the cake *and* eat it'. Je kan de koek niet én (blijven) bezitten én opeten. Dit is uitstekend van toepassing op diverse libertarische en/of neo-liberale theorieën en benaderingen van de klassenstrijd in een kapitalistische maatschappij. Terwijl ze zich aan de ene kant hard inspannen om het bestaan van maatschappelijke klassen te ontkennen, theoretiseren ze aan de andere kant over de 'nieuwe klassenstrijd' van de jaren tachtig.(1)

1. Klassisme en totalitarisme

In een eerste argumentatielijn wordt aan de marxistische (realistische) concepten van klassen en klassenstrijd iedere realiteitswaarde ontzegd: er bestaat niet zoiets als 'klassen' in de maatschappij en 'klassenstrijd' is niets anders dan een ideologische mythe, een hersenschim van de linkerzijde die elke objectieve basis mist. Vanuit een eng methodologisch individualistisch postulaat wordt een holistische benadering van maatschappelijke verhoudingen, conflicten en ontwikkelingen verworpen. Sociale gehelen die het individu overstijgen bestáán eenvoudig niet. Het zijn louter ideologische, onwetenschappelijke constructies. Bovendien bestaat er een intrinsieke band tussen dergelijke holistische theorieën en totalitaire of collectivistische politieke aspiraties. Wie het liberalisme wenst te redden hoort de sociologie, die zich voor een goed deel precies bezighoudt met het analyseren van ten opzichte van de individuele bewuste actie relatief autonome structuren en dynamieken, te verwerpen. Want, zo meent Segerstadt, 'socialism is the logical and inevitable outcome of sociology' (geciteerd in Hayek F.A. 1982, p.6).

Tegenover de sociologische benadering wordt een praxeologische gesteld, waarin sociale 'wetten' of 'wetmatigheden', sociale structuren, dynamieken en gehelen ieder bestaan wordt ontzegd; de individuele actor en diens (bewuste) acties in de wereld, ziedaar de enige reële component van het socia-

le. Wie klassen en klassenverhoudingen voor 'werkelijk' houdt is een 'klassist', en moet niet onderdoen voor de 'racist' of de 'nationalist' in het hanteren van een mythisch en tot totalitarisme leidend totaliteitsbegrip. Hij is een ideoloog die finaal niets anders beoogt dan op grond van een dergelijke onbestaande totaliteit in wiens naam hij meent te kunnen spreken, zijn machtsambities te legitimeren. Aangezien sociale entiteiten, die het individu overstijgen niet *bestaan*, zal hij die er zich op beroept, geneigd zijn de sociale werkelijkheid naar zijn hand, naar zijn ideologie te zetten, d.w.z. totalitair te beheersen (cfr. Raes K. 1983, pp. 136 e.v.). Zo leert ons Frank Van Dun: 'Marx was uiteraard in de eerste plaats een ideoloog, een man van vooroordelen en rationalisaties. Zijn klassentheorie moet ook in dat licht bekeken worden. In strategisch en tactisch opzicht was ze als politiek wapen zeker niet te versmaden . . . en bezat aldus een onmiddellijke bruikbaarheid voor de demagogie van de politiek in het tijdperk van de massa's.' (Van Dun F. 1983, p.583-584). Van Meerhaeghe leert ons over 'de betekenis van Marx' verder: 'Het werk van Marx is het produkt van een gefrustreerd intellectueel die boos is op een maatschappij die geen waardering voor hem heeft. Het belang van Marx ligt niet in zijn aanbreng tot de wetenschap, het weze de sociologie of de economie. Marx is veeleer de grondlegger van een geloof. En bij 'geloof' komt geen wetenschap te pas.' (Van Meerhaeghe M.A.G. 1984, 55).

Bij B. Bouckaert tenslotte komen we aan de weet dat nationalisme, racisme en socialisme allen broeken van hetzelfde laken zijn in hun erkenning nl. van supra-individuele sociale eenheden van natie, het ras of de mensheid als kudde, met daarin vervat 'de negatie van het uniek karakter van elk menselijk wezen en de herleiding van het individu tot een bestanddeel van een groep of soort.' In feite zijn zij niets meer dan 'pure demagogie' en worden de individuele preferenties van ideologen erin veralgemeend en opgedrongen aan anderen. (B. Bouckaert 1983, pp. 24-28).

2. Methodologisch individualisme en holisme

De discussie in de sociale wetenschappen tussen methodologische individualisten en holisten is altijd al tegelijk een ideologische discussie geweest. Hoe de sociale werkelijkheid bekéken wordt – dat wil zeggen *wat* die werkelijkheid eigenlijk is – heeft immers gevolgen op hoe maatschappelijke problemen gedefinieerd worden – dat wil zeggen wat problematisch wordt geacht – en op de voorstellen om die problemen op te lossen. Sociale wetenschappen hebben steeds in min of meerdere mate maatschappij-veranderingsgerichte aspiraties gehad. De vraag of statistische gegevens, dan wel persoonlijke getuigenissen ons méér vertellen over de sociale werkelijkheid, zal ongetwijfeld invloed hebben op beleidsmaatregelen die in die werkelijkheid wensen te interveniëren.

In zekere zin is het dus 'evident' dat de meeste liberalen zich tot een metho-

dologisch individualisme bekennen, en dat allen die fundamenteel kritisch staan ten opzichte van de kapitalistische maatschappij en de *structuren* van die maatschappij analyseren om ze aan te klagen, in meerdere of mindere mate 'holisten' zijn. Toch is die 'evidentie' sterk betwistbaar en lijkt het me vals de gehele methodenstrijd te reduceren tot een ideologisch dispuut, en het ideologisch dispuut tot een methodenstrijd. Tussen Althussers' extreem 'structuralisme', waarin het bestáán van individuen, van individuele subjecten, eenvoudig wordt ontkend ten bate van een 'lutte de classes' die quasi autonoom de geschiedenis beheerst, en Nozicks' extreem 'individualisme', waarin de maatschappij nog slechts een verzameling van uitsluitend door individuele willen aan elkaar gebonden subjecten is, bestaat nog een waaier van mogelijkheden, methodologische zowel als ideologische.

Dat wordt door libertarische ideologen als Ayn Rand ontkend; een simpele tweedeling volstaat om er alle wetenschappen en alle ideologieën in te ordenen, nl. die tussen 'mysticisme, altruïsme, collectivisme' aan de ene kant - het Kwaad - en 'rede, individualisme, kapitalisme' - het Goede - aan de andere (Ayn Rand, 1957). Van veel respect voor de rede getuigt dat alvast niet!

Principieel is het best mogelijk een politiek-ethisch individualist te zijn vanuit een holistische benadering van de relatie individu - maatschappij. Verder is het niet noodzakelijk om klassen en klassenstrijd een holistische betekenis toe te kennen, al was dat wel Marx' visie. Maar men kán onderscheid maken tussen een ontologisch en een heuristisch hanteren van termen als klassen en klassenstrijd. In het ene geval stelt men dat klassen een reëel bestaan hebben. In het andere geval zegt men slechts dat de klassenhypothese, het model van de klassenstrijd, een adequaat instrument blijkt om maatschappelijke problemen te conceptualiseren. M.a.w. een methodologisch individualist kán klassen en klassenstrijd als betekenisvolle concepten aanvaarden. Omgekeerd zal wel duidelijk zijn dat niet iedere holist het eens is met Marx' klassentheorie. Ook het methodologisch individualisme kán, maar hoeft geen individualistische ontologie te impliceren, en dus evenmin een individualistische ethiek. Idem dito voor holistische theorieën. Het is een aanfluiting van wetenschappelijke oprechtheid om uitsluitend op grond van hun holistisch uitgangspunt - en wát een verschillen tussen hun uitgangspunten! - marxisme met racisme of nationalisme te identificeren. Overigens meen ik dat een ontologisch individualisme het geenszins presupposeert. Bepaald in neo-liberale geschriften valt het op hoe vaak 'de markt' of de 'natuurlijke wetmatigheden' een rationaliteit *boven* de individuele actoren wordt toegedicht, en hoe duchtig men op 'zin' en 'betekenissen' in de geschiedenis wijst.

Dat is bij libertariërs meestal niet het geval - zij argumenteren over het algemeen rationeel en coherent - maar een tendens tot het karikaturaliseren van hun sociaal-politieke tegenstrevers is alvast ook bij hen niet afwezig. Alleen al hun weigering om op grond van rationele argumenten de marxis-

tische analyses op hun waarde te schatten – zij zijn niets anders dan ‘de ideologie van demagogen’ – geeft weinig blijk van objectiviteit. Dat zulks ook vaak het geval was/is voor zekere ‘marxismen’ vormt hierbij géén argument. Het is niet de opzet van dit artikel om zeer diep in te gaan op de individualisme/holisme-controverse. Wél wil ik precies even wijzen op de karikaturale reducties die in beide ‘kampen’ worden gehanteerd, en signaleren hoevele ladingen door termen als ‘individualisme’ of ‘holisme/totaliteitsdenken’ kunnen worden en worden gedekt.(2)

3. Welk holisme?

Algemeen gesproken worden al die theorieën holistisch genoemd, die ervan uitgaan dat men sociale verschijnselen pas werkelijk kan begrijpen, wanneer men hen situeert tegenover en in de maatschappelijke totaliteit waarin zij zich voordoen. ‘Die Wahrheit ist im Ganze’ schreef Hegel; ieder sociaal verschijnsel kan slechts werkelijk worden begrepen – is pas werkelijk – in haar verhouding tot het sociaal geheel waarin het optreedt. Loutere informatie van de particulariteit van ieder sociaal verschijnsel op zich, kan ons niet leiden tot werkelijke kennis ervan. In de holistische benadering – waarin vaak de maatschappij in biologische metaforen wordt geschetst – kan men minstens 3 stromingen onderscheiden.

Vooreerst de *romantische* stroming met haar benadrukking van de gemeenschap, de cultuur of de natie als sociale eenheid, en haar opvatting dat het een mentaliteit of geestesgoed is dat a.h.w. de ‘ziel’ vormt van iedere maatschappij. Vervolgens de *historicistische* stroming, die de ontwikkeling van maatschappelijke gehelen opvat in termen van (lineaire of cyclische) wetmatigheden (‘ijzeren wetten’) of patronen van groei, bloei, verval en heropstanding. De derde, meest actuele stroming, is afgeleid van de sociologie en gaat uit van één of andere variant van het *functionalisme* of *structuralisme*. Daarin wordt de maatschappelijke structuur opgevat als een min of meer systematisch georganiseerd, zelf-regulerend geheel dat zich adapteert aan interne veranderingen, met het oog op haar zelfbehoud en reproductie.

Zeker van de laatste twee stromingen vindt men sporen terug bij Marx: in zijn historisch materialistische geschiedenisopvatting enerzijds, zijn benadering van de kapitalistische reproductiemechanismen anderzijds.

Fundamenteel voor de holistische benadering is steeds a/ dat sociale entiteiten een specifieke reële eigenheid wordt toegekend die niet te reduceren valt tot de som van eigenheden van individuele mensen en b/ dat deze specifieke eigenheid van een sociaal geheel geacht wordt een fundamentele invloed uit te oefenen op het handelen van individuen. In die zin stelt iedere holistische theorie dat sociale gehelen op zichzelf bestaan en op zichzelf kunnen/moeten worden bestudeerd. Precies deze stelling, waarin de ‘autonomie’ van sociale gehelen en hun ontwikkelingsdynamieken wordt geponeerd, vormt

inzet van kritiek vanwege individualistische anti-holisten. Er zijn geen wetmatigheden die het geheel beheersen, *behalve* wetmatigheden die zijn afgeleid van het individuele handelen.

Het lijkt ons nuttig om hierbij te expliciteren wat bedoeld wordt met 'sociale wetmatigheden' of 'structurele determinanten'. De individualist meent dat de holist hierbij de menselijke, individuele vrijheid teniet doet, en dat hij m.a.w. niet gelooft dat menselijke actie in de wereld de maatschappij veranderen kan. Niets is echter minder waar. Causaliteiten die het geheel beheersen *kunnen* worden geponeerd zonder enige inbreuk te plegen op de menselijke vrijheidstheze. Allen Wood geeft daarvan in zijn *Karl Marx* (1980) het volgende voorbeeld: 'Zeggen dat er sociale relaties of consequenties ontstaan, die onafhankelijk zijn van de individuele wil van de mensen, impliceert geenszins zeggen dat mensen derhalve geen vrijheid zouden hebben. Zo kan een theatermanager *weten* dat zekere stoelen in zijn theater vaker zullen gebruikt worden dan andere, omdat niet alle voorstellingen volle zalen trekken, en omdat bepaalde stoelen een beter zicht aanbieden op de voorstelling. Daaruit kan hij besluiten dat zekere stoelen *noodzakelijk* sneller zullen verslijten, zonder enige veronderstelling te hebben dat menselijke acties derhalve causaal gedetermineerd zijn.' (Wood A.W. 1980, pp. 115 e.v.).

Op dezelfde wijze kan men Marx' these begrijpen over de 'noodzakelijke' ineenstorting van het kapitalisme. Op geen enkele manier speelt daarin een stelling m.b.t. de causale determinatie van het menselijk handelen een rol. Holistische, structurele verklaringen impliceren dus niet (noodzakelijk) dat menselijke actie totaal extern zou worden gedetermineerd, zoals vele libertariërs suggereren. Bovendien kan de these dat sociale entiteiten 'ontologisch zelfstandig' zijn t.o.v. individuen nog twee stellingen impliceren:

a) In haar *expressieve* (beschrijvende) betekenis kan worden gesteld: een sociale entiteit X bestaat boven en over andere entiteiten Y, indien, en slechts indien de optelling van termen waarmee we verwijzen naar X-soortige entiteiten ons in staat stelt zekere werkelijkheidswaare vaststellingen te doen, die we niet kunnen formuleren in termen waarmee we verwijzen naar Y-soortige entiteiten.

b) In haar *explanatorische* (verklarende) betekenis kan worden gesteld: een bepaalde entiteit X bestaat boven en over een andere entiteit Y, indien en slechts indien de optelling van termen waarmee verwezen wordt naar X-soortige entiteiten ons in staat stelt verklaringen te geven voor gebeurtenissen die we niet kunnen verklaren in termen waarmee we verwijzen naar Y-soortige entiteiten. (Pettit P. 1980, pp. 50 e.v.)

In de eerste betekenis wordt gesteld dat sociale entiteiten op zichzelf *bestaan*, zoals klassen, taalgemeenschappen, culturen. In de tweede bete-

kenis wordt gesteld dat de *verklaring* voor hun bestaan niet kan worden begrepen in termen van individuele acties, m.a.w. dat er structurele causaliteiten zijn, die totaal onafhankelijk bestaan van causaliteiten, veroorzaakt door acties van individuen in de wereld.

Deze tweede betekenis lijkt ons moeilijk aanvaardbaar, en wordt allerminst verondersteld in het bovenvermelde model van 'noodzakelijkheid' m.b.t. het verslijten van theaterstoelen of het ineenstorten van het kapitalisme. Hoe zouden historische, maatschappelijke . . . gebeurtenissen verklaard kunnen worden onafhankelijk van de menselijke actie? In het volgende zullen we ons dan ook beperken tot een holistische benadering van het a)-type, met dien verstande dat we, in tegenstelling tot de meeste methodologische individualisten, de notie van de 'individuele actie' niet beperken tot de individuele, bewuste, intentionele actie. Dat lijkt ons de betekenis van Marx' benadering in *De Acht-tiende Brumaire van Louis Bonaparte*, waar hij schrijft: 'De mensen maken hun eigen geschiedenis, maar zij maken die niet uit vrije wil, niet onder zelfgekozen, maar onder rechtstreeks aangetroffen, gegeven en overgeleverde omstandigheden. De traditie van alle dode geslachten drukt als een zware last op de hersenen van de levenden.' (Marx K. 1970, p.19)

4. De vele vormen van individualisme

De suggestie dat alle 'individualismen' elkaar impliceren is beslist onwaar. Er bestaan vele individualismen, die elkaar niet noodzakelijk veronderstellen. In *'Individualism'* (1973) onderscheidt Steven Lukes volgende vormen van individualistische doctrines.

Ten eerste het *politieke* individualisme, dat de maatschappij opvat als een verzameling onafhankelijke individuen (monaden) en het politieke tot opdracht geeft deze verzameling tot een eenheid te brengen zonder de onafhankelijkheid van die monadische individuen op te heffen (cfr. J. Locke). Het *economisch* individualisme daarentegen verdedigt de volledige eigendomsvrijheid van het individu om te accumuleren, als de enige rationele en economisch verantwoorde maatschappelijke ordening van de productie (cfr. M. Friedman, F.A. Hayek). Deze beide vormen van individualisme impliceerden tegelijk twee vormen van liberalisme, die gedurende de 19de en de 20ste eeuw steeds verder uit elkaar groeiden. Terwijl het politieke liberalisme zich in de figuur van J.S. Mill ontwikkelde tot een democratie-theorie waarin de politieke consensus en de tolerantie centraal kwamen te staan, en het economische het instandhouden van ieders individuele vrijheid hoorde te bewerkstelligen, poneerde het economisch liberalisme daarentegen uitgesproken anti-politieke stellingnamen, die er precies op gericht waren iedere democratische sturing van het economisch proces te diskrediteren als inefficiënt en immoreel.

Religieus individualisme kan worden opgevat als de visie dat de individuele

religieuze ervaring geen nood heeft aan intermediaire — sociale — instanties om met het religieuze of met het goddelijke in contact te treden. (cfr. Calvinisme).

Het *ethisch* individualisme stelt dat de enige bron van ethisch evalueren/agereen/justifiëren uitsluitend bij het individu ligt, dat de finale ethische arbiter is. Het wordt een ethisch *egoïsme* indien het object van het ethische wordt gezien in het individuele streven naar eigenbaat (cfr. Hobbes).

Epistemologisch individualistisch zijn al deze leerstelsels volgens welke de menselijke kennis *gefundeerd* is in het individuele denken of ervaren en het individuele associëren van ideeën of sensaties, zoals bijvoorbeeld in Descartes' 'cogito ergo sum' of in Lockes sensualistische ideeënleer.

Het *methodologisch* individualisme tenslotte is een doctrine over de *verklaring* van sociale of (inter)individuele verschijnselen. Geen dergelijk verschijnsel is, zo wordt gesteld, verklaard, tenzij de verklaring kan worden geformuleerd in termen van feiten die betrekking hebben op individuen. Vooral die laatste vorm van individualisme heeft aanleiding gegeven tot hevige wetenschappelijke polemieken – we verwijzen naar de reader *Modes of Individualism and Collectivism* (1973) van J. O'Neill – maar het moet duidelijk zijn dat uit deze vorm van individualisme niet *noodzakeijk* de andere volgen.

Het methodologisch individualisme is een wetenschappelijk onderzoeksprogramma, dat ongetwijfeld belangrijke bijdragen heeft geleverd tot het beter begrijpen van de sociale werkelijkheid. Maar een dergelijk programma kan vele wegen uitgaan, en vele ambities hebben. Zo kan men best vanuit individualistische premissen sociale verschijnselen analyseren, zonder tegelijk te pretenderen dat daarmee alles geanalyseerd is. Het kan opgevat worden als een analytisch instrument, naast zovele andere. Zo vind ik bijv. het werkje van R. Boudon, '*La Logique du Social*' buitengewoon inspirerend en verhelderend, al maakt hij m.i. net als vele anderen te weinig onderscheid tussen het 'expressief' en het 'verklarend' hanteren van sociologische termen. Boudon is in dit bestek het vermelden waard omdat hij in zijn '*Les Effets Pervers et ordre social*' een soort van sociale dialectiek ontwikkelt, en dit zou marxisten toch moeten interesseren. Dialectiek vanuit individualistische postulaten!

Vervolgens *hoeft* een methodologisch individualisme niet een ethisch individualisme te impliceren. Max Weber bijvoorbeeld verdedigde in zijn *Wirtschaft und Gesellschaft* het eerste, niet het tweede standpunt. En op ethisch vlak is er nog een hemelsbreed verschil tussen het *bezitsindividualisme*, door C.B. Macpherson geanalyseerd in '*The Political Theory of Possesive Individualism*' en vandaag verdedigd door auteurs als R. Nozick en F. Van Dun, en het activistisch individualisme dat we in talrijke anarchismen terugvinden. Méér, tenslotte is het 'integraal individualisme' dat auteurs als Agnes Heller of J. Israel toeschrijven aan Marx . . . een holistisch concept! In de sociale wetenschappen vertrekken de meeste individualistische theorieën weliswaar meestal

van het individu als (slechts een) homo oeconomicus (met name in de invloedrijke School of Public Choice van G. Tullock en J. Buchanan, die door zichzelf de theorie van het 'economisch imperialisme' wordt genoemd omdat ze pretendeert alle relevant sociaal gedrag tot een economisch-individualistisch gedrag te kunnen reduceren) maar dat is niet noodzakelijk. Alles hangt hierbij af van de omschrijving die men van 'de actor' - het individu - geeft. Het algemeen praxeologisch programma om alle macrosociale verschijnselen te verklaren als gevolgen van acties van individuen en hun situaties, en om die acties een contextuele rationaliteit toe te kennen, vooronderstelt geenszins een actor die slechts homo oeconomicus is, of een rationaliteit die slechts economisch is. Andere modelleringen zijn mogelijk en methodologische individualisten als R. Boudon of P. Bourdieu ontkennen de mogelijkheid van één economisch imperialistisch 'uniek axioma' van sociaal handelen.

Dat laatste veronderstelt zeer schetsmatig dat aan volgende voorwaarden is voldaan. Een sociale theorie is *individualistisch* wanneer zij maatschappelijke verschijnselen, macro-sociale fenomenen, verklaart vanuit specifieke kenmerken van individuele mensen, opgevat als afzonderlijke geheelen: individuen zijn de bouwstenen van een maatschappelijk geheel. Zij is een *actietheorie* wanneer zij die kenmerken situeert in acties van individuen en gevolgen van acties van individuen: een maatschappij is een geheel van individuele acties. Zij is *rationalistisch* wanneer zij ervan uitgaat dat die acties een rationeel karakter hebben en dat die rationaliteit uitgaat van de individuele actor zélf (al kan al of niet worden uitgegaan van de veronderstelling dat de actor over volledige informatie beschikt, dan wel fouten begaat of in zekere mate van onzekerheid handelt). Zij is *egoïstisch-utilistisch* wanneer zij het motief om te handelen en de rationaliteit van de actie opvat in termen van het individuele streven naar het maximaliseren van de (eigen) lust en het minimaliseren van de (eigen) onlust - of in termen van het streven naar een zekere bevrediging van de (eigen) lust en een zekere vermijding van de (eigen) onlust.

Economisch wordt de theorie wanneer ze verder dit streven bepaalt of aangeduid ziet in een streven naar het verwerven/bezitten van zoveel mogelijk of van een bepaalde kwantiteit materiële goederen, en tenslotte wordt ze *kapitalistisch* indien dit streven wordt gesitueerd op de warenmarkt. Alleen wanneer al deze voorwaarden vervuld zijn - en dat is het geval bij de School of Public Choice - kan men gewagen van een rechtstreekse band tussen die 'individualistische' theorie en de ideologie van het economisch liberalisme: het bezitsindividualisme.

Nog enkele opmerkingen. Zoals gezegd impliceert een methodologisch individualisme geen rationalisme of 'fysicalisme', een sociaal-wetenschappelijk programma om alle sociale verschijnselen met natuurwetenschappelijke methodes te analyseren. Dat is wél het geval voor de sociobiologen Wilson en Dawkins, en voor de behaviouristische sociologie van G.C. Homans, maar niet voor met name Max Weber die een 'verstehende menswetenschap' tegen-

över een 'verklarende natuurwetenschap' stelde. Weber fulmineert zélf expliciet tegen zowel het ethisch als het rationalistisch individualisme.(2)

Tenslotte zijn ook holisten het allerminst methodologisch eens, over hoe de sociale werkelijkheid benaderd kan worden en wat zij 'is'. Om het bij marxisten te houden: Jurgen Habermas verdedigt veeleer een 'verstehend holisme' in zijn *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, terwijl G.A. Cohen in zijn *Karl Marx' Theory of History* een functionele herschrijving bepleit van de marxiaanse grondconcepten, die duidelijk een 'verklarend holisme' impliceert. En om de illusie dat er een intrinsieke band zou bestaan tussen een methodologisch individualistisch onderzoeksprogramma en een liberale mensopvatting en wereldbeschouwing helemaal de grond in te boren kan nog gewezen worden op een auteur als Jon Elster (*Logic and Society*, 1978), die zich expliciet op Marx beroept en in zijn te verschijnen boek *Making Sense of Marx* (1984) diens basisconcepten vanuit het primaat van de individuele actor en de speltheorie probeert te reconstrueren.

Ik wijs hier even op, niet om zélf een verdediging van het methodologisch individualisme te ontwikkelen, maar wél om me af te zetten tegen ideologische karikaturen en reducties, waarbij een zekere wetenschappelijke problematiek meteen tot praktische ideologie wordt. Het ideologisch gebruik dat van een wetenschap of van een filosofie wordt gemaakt, kan niet rechtstreeks worden afgelezen uit de fundamenteën van die theorie-zélf. Dat weten we ondertussen voldoende door het lot dat Nietzsche of Marx beschoren was. Het is vaak relevanter ideologieën in hun feitelijke praktische consequenties te analyseren, in het gebruik dat ervan wordt gemaakt voor praktisch-politieke doelstellingen, dan in termen van hun fundamenteën. Het omgekeerde is echter evenzogoed het geval. De ideologisering van de sociologische methodenstrijd door vele libertariërs moet vandaag dan ook niet onderdoen voor de ideologie van de 'proletarische wetenschap' ten tijde van Stalin.

5. Ethische en politieke gevolgen.

Dat geldt met name voor de marxistische klassentheorie, die blijkbaar alleen voor libertariërs helemaal uitgewerkt en duidelijk zou zijn: holistisch, totalitair, eschatologisch – we weten het wel. Daartegenover poneren zij dan een individualistische ontologie (in de expressieve zowel als in de verklarende betekenis van het woord): de maatschappijen zijn niets meer en niets anders dan enorme ketens interindividuele verhoudingen, door vrije *willen* aaneengeklitte verzamelingen individuen die moreel geacht worden een aantal onvervreembare rechten te bezitten, zowel op zichzelf als op de materiële buitenwereld. Sociale strata, klassen, instellingen, culturen, banken, taalgemeenschappen, multinationals, noord-zuid-verhoudingen, bewapeningsdynamieken, het valt allemaal en uitsluitend te analyseren en te typeren in termen van individuele acties. Al het overige is in het beste geval 'metaforisch

taalgebruik', in het slechtste geval demagogie. De relevantie van een specifiek sociale — socio-logische — invalshoek, waarin sociale configuraties, structuren, klassen, dynamieken, contradicties worden geanalyseerd, wordt ontkend, ja, bestreden. Er bestaan geen klassen. Er bestaat geen klassenstrijd. Dat is mystiek en wel gevaarlijke mystiek.

De belangrijkste ethische consequentie die libertariërs uit deze ontologische stellingname puren, is de de-ethisering en de-politisering van maatschappelijke structuren, maatschappelijke verhoudingen, maatschappelijke problemen. Alleen individuele acties en hun gevolgen, alleen interindividuele relaties kunnen een betekenisvol object vormen van ethiek en politiek, want alleen zij bestaan werkelijk. Oordelen uitspreken over het kapitalisme, de multinationals, de noord-zuidverhoudingen enz. heeft geen betekenis, tenzij ze kunnen worden gereduceerd tot oordelen over individuele actoren. Een bank is dan niets meer en niets anders dan een verzameling individuele spaarders, aandeelhouders en bedienden, een bedrijf, een verzameling contractueel aan elkaar gebonden arbeiders, kapitaalbezitters en managers. Dat is een eng-juridisch privaatrechterlijk beeld van de maatschappij als een verzameling fysieke rechtspersonen en relaties tussen fysieke rechtspersonen waar zelfs geen plaats meer is voor zgn. 'morele rechtspersonen' (NV's, Pvb's, vzw's, enz.). 'De problemen die rijzen bij de studie van de coëxistentie van verschillende sociale entiteiten, zoals gezinnen, bedrijfshuishoudingen, kerken, staten, partijen, enz. kunnen alleen maar opgelost worden door een methodologisch individualisme; niet door te doen alsof die sociale entiteiten zelf individuen zijn, d.w.z. systemen (in de zin van bijv. de kristallografie) of organismen (in de zin van biologie). De typische interactiepatronen die we substantiveren wanneer we spreken over gezinnen, staten, naties enz. zijn nooit concrete entiteiten of dingen, maar altijd slechts aspecten van delen van al wat er in het spatio-temporeel domein dat het referentiekader van onze uitspraken vormt, aan het gebeuren is. Constitutief voor deze interactiepatronen . . . is een particuliere constellatie of configuratie van meningen en verwachtingen, ideeën en oordelen, interpretaties of preferenties . . . Maar, al is het om taaleconomische redenen vaak nuttig die interactiepatronen te substantiveren ('het gezin is . . .', 'de staat doet . . .'), het is uiteraard onzinnig te geloven dat er concrete entiteiten zijn die *maken* dat de mensen deze interactiepatronen volgen (als ze dat al doen) en die de eigenlijke studie-objecten van de sociale wetenschappen zouden moeten zijn.' (Van Dun F. 1983, pp. 96-97). Sociale 'entiteiten' zijn geen gegeven, maar de resultante(n) van het bewuste handelen van individuen. De wereld ziet er eenvoudig uit! En omdat het 'uiteraard onzinnig is' de mogelijkheid te onderzoeken dat er wel degelijk concrete entiteiten zijn die maken dat mensen zich zus of zo gedragen, ja, hen dwingen zich zus of

zo te gedragen, zijn maatschappelijke problemen in feite vrij eenvoudig, indien er al problemen zijn. Terwijl zo'n 200 jaar terug de liberale laissez-faire econoom Adam Smith in zijn *Wealth of Nations* tenminste nog erkende dat 'Het verschil in natuurlijke aanleg tussen de afzonderlijke mensen is in werkelijkheid veel kleiner dan wij aannemen. De sterkst gedifferentieerde geestelijke capaciteiten, welke de volwassen mensen in de uiteenlopende beroepsgroepen van elkaar doen verschillen, zijn in vele gevallen niet zozeer oorzaak als wel gevolg van de arbeidsdeling.' (geciteerd in Lenders J. 1978, p. 129) poneert Van Dun zonder schroom dat maatschappelijke entiteiten uitsluitend 'de resultante zijn van het kritisch, innoverend of onkritisch, conformistisch handelen van de individuen in de poging hun problemen op te lossen en hun doelstellingen te bereiken, van hun onderlinge contacten of de afwezigheid daarvan, enz' (Van Dun F. 1983, *ibidem*). Hier wordt niet alleen een methodologisch individualisme verdedigd, maar ook een ontologisch in expressieve én explanatorische zin en, vooral een ethisch. Aangezien alle individuen rationeel zijn is ieder sociaal interactiepatroon waarin zij zich bevinden op één of andere manier door hen gewild, of een gevolg van een geheel aan vrije wilsbeschikkingen van anderen. Sociale entiteiten oefenen, aangezien ze niet bestaan geen dwang uit op mensen. Wanneer iemand zich tot een gemeenschap, of een klasse rekent, dan zit daarin altijd en slechts een individuele keuze in die innoverend of conformistisch kan zijn. Niemand kan beweren tot dergelijke sociale entiteiten te behoren onafhankelijk van zijn wil. De individualistisch-moraliserende consequentie hiervan ligt voor de hand; je kan altijd anders willen en aangezien dit zo is vormt je behoren tot een bepaalde 'sociale entiteit' - een klasse bijvoorbeeld - jouw zaak indien al dan niet jouw schuld. Het is betekenisloos sociale determinaties of recurrente structuren in te roepen als oorzaak van je lukken/mislukken in de maatschappij.

Van Dun beweert in bovenstaand citaat vele dingen tegelijk. a) Allereerst levert hij kritiek op *intentionalistische* interpretaties van sociale entiteiten. Een klasse, een volk, een staat, een gemeenschap 'willen' niet iets, hebben geen 'wil' onafhankelijk van de individuele willen van de leden die hen samenstellen. (Cfr. ook Hayek F.A. 1973, p.28). Daar zijn we het mee eens. Alleen individuele mensen zijn actoren. Een concept als 'klassewil' heeft alleen metaforische - taaleconomische - betekenis. Het betekent enkel dat deze individuen, uit deze klasse X willen, niet dat er een 'klassewil' zou bestaan, die onafhankelijk is van de willen van deze individuen. Dat wil echter nog geenszins zeggen dat men geen *consequentialistische* interpretaties van sociale entiteiten kan ontwikkelen, die niet reduceerbaar zijn tot individuele willen. Kan je überhaupt vorm (de relaties tussen de mensen) en inhoud (de mensen en hun activiteiten) zo scheiden dat je het één geen en het andere wél werkelijkheidswaarde toekent?

b) Ten tweede zegt hij dat sociale entiteiten niet onafhankelijk bestaan van de individuele leden die hen samenstellen. Ook daar kunnen we het eens mee

zijn, zij het slechts in de vorm van een evidente *implicatie*; sociale entiteiten impliceren individuen en dat betekent ook – contra Van Dun – dat individuen sociale entiteiten impliceren.

c) Ten derde poneert hij dan dat sociale entiteiten uitsluitend bestaan *ten gevolge van* individuele – conformistische of innoverende – wilsuitingen, m.a.w. dat die individuele willen en slechts de individuele willen *constitutief* zijn voor die sociale entiteiten. Zij zijn niets meer en niets anders dan een geheel van gewilde gevolgen. Daar zijn we het grondig mee oneens. Sociale entiteiten kunnen tegelijkertijd gewild en ongewild zijn – ik behoor bijv. tot een klasse en wil ertoe behoren – , uitsluitend gewild zijn – ik behoor tot een bepaalde club – , uitsluitend ongewild zijn – ik behoor tot een bepaalde stam. Anderzijds is het uiteraard best mogelijk dat ik tot een sociale entiteit wil behoren, maar het niet kan – ik wil tot de klasse der kapitalisten behoren – , en, zoals gezegd behoren tot een sociale entiteit, maar het niet wil. Sociale entiteiten reduceren tot een uitsluitende kwestie van individuele willen lijkt me feitelijk onzinnig, en ethisch uitermate moralistisch. Zij kunnen op diverse manieren 'ongewild' zijn en toch bestaan.

a) Zij kunnen het gevolg zijn van overlevering van een geheel aan onbewuste denk- en gevoelsinhouden van een gemeenschap, die op geen enkele manier bewust en gewild worden overgedragen.

b) Zij kunnen het gevolg zijn van een gewilde socialisering die echter ongewilde gevolgen heeft die aan de wil van de gesocialiseerden ontsnappen.

c) Zij kunnen het ongewild gevolg zijn van een geheel aan (al of niet) tegen-gestelde individuele acties en gevolgen van individuele acties; de zogenaamde 'counterfinalities' en 'suboptimalities' van Jon Elster.

d) Zij kunnen het gevolg zijn van historisch gegroeide, maar irreversibele maatschappelijke produkten. Heeft het betekenis te zeggen dat mijn toe-behoren tot de Nederlandse taalgemeenschap of tot een bepaalde klasse uitsluitend een kwestie van 'wil' is? Kan een individu werkelijk anders willen? *Kunnen*, hier niet te begrijpen in de individualistisch-moralistische betekenis van Van Dun, maar in de werkelijke betekenis van feitelijke mogelijkheid. Het is onzinnig om van individuele willen de enige constituerende factor te maken van de maatschappij. Ik ben voor een belangrijk deel wie ik ben door een gewild en ongewild, een bewust en onbewust socialiseringsproces dat ik met mijn wil geenszins controleer, laat staan dat de maatschappelijke recurrenties en verhoudingen erdoor zouden worden gecontroleerd. Ik *ben* maar dit individu en ik *heb* maar die wil, ik *denk* maar in die taal en ik *handel* maar in die vormen als gevolg van een socialiseringsproces. Uiteraard blijft anderzijds waar dat het 'ik' blijf die ben, wil, denk of handel. Je hoeft werkelijk geen anti-rationalist te zijn om het extreme individualistische wilsrationalisme van Van Dun voor onwerkelijk en uitermate culpabiliserend te houden. Je hoeft geen Durkheimiaanse socioloog of Skinneriaans behaviourist te zijn om de ontkenning van iedere sociale determinatie evenzogoed te ontkennen.

6. Structuren en actoren.

Natuurlijk gaat het hier in hoge mate om een debat over de feitelijke, en ethische betekenis van het toebehoren aan maatschappelijke entiteiten. Eens hun bestaan ontkend, argumenteren bezitsindividualistische auteurs als Van Dun en Nozick verder dat geen enkele consequentie van een geheel aan individuele 'vrije wilsdaden' tot onvrijheid, tot dwang kan leiden. Alleen de ontkenning van de individuele vrijheid van eenieder leidt tot dwang. Sociale entiteiten oefenen geen dwang uit - ze bestaan immers niet - en het ontberen van keuzemogelijkheden als gevolg van vrije, individuele wilsdaden of -overeenkomsten van anderen, valt niet als dwang te beschouwen. Aldus kan Nozick argumenteren dat het feit-zélf dat een arbeider enkel de keuze openstaat tussen verhongeren of zich te laten uitbuiten door de kapitalist - te gaan werken voor de kapitalist, in zijn betekenis - niet als een onvrijheid, een dwang geldt.

'De keuze van een persoon tussen diverse graden van onaantrekkelijke alternatieven wordt niet onvrij doordat anderen vrijwillig binnen hun rechten handelden en kozen op een dergelijke wijze dat hem geen aantrekkelijke keuze meer overbleef.' (Nozick R. 1974, pp. 263-264). Samengevat: structurele onvrijheid *bestaat niet* en een gebrek aan keuzemogelijkheden als gevolg van de vrije keuze van anderen is *geen onvrijheid*. We zullen meteen argumenteren waarom structurele onvrijheden wel degelijk bestaan - met name als gevolg van de klassenmaatschappij - en een element daarvan kan precies de vrije keuze van anderen zijn. Eerst toch nog één opmerking. We stelden dat sociale entiteiten of structuren wel degelijk kunnen bestaan en toch ongewild zijn. Betekent zulks ook dat ze derhalve onveranderbaar zijn, aangezien niemand ze blijkbaar 'wil' veranderen? Hier speelt kennis of informatie een centrale rol, en het is niet toevallig dat Marx in zijn historische visie dermate veel belang hechtte aan ontwikkelingen in de technologie. Het kennen *kán* het willen fundamenteel beïnvloeden en zelfs mogelijk maken. Kennis kan een sociale entiteit, die ongewild ontstond, tot een gewilde sociale organisatie veranderen. Het Indisch kastensysteem is niet een maatschappelijk systeem dat slechts door individuele willen werd gereproduceerd, maar kennis van de irrationaliteit van dit kastensysteem vormt een noodzakelijke - zij het niet voldoende - voorwaarde om het kastensysteem gewild omver te werpen. Onze stelling dat sociale entiteiten bestaan, impliceert dus niet de stelling dat zij niet gewild kunnen worden veranderd (net zoals zij ongewild kunnen veranderen door onbewuste of niet-doelgerichte of contra-finale processen) maar die mogelijkheid is intrinsiek verbonden met de mogelijkheid tot kennis van (de functionaliteit van) die systemen. Zeer veel onvrijheid is een gevolg van onwetendheid, net zoals zeer veel onwetendheid een gevolg is van onvrijheid.

Een belangrijke opmerking, want hoewel we zullen argumenteren dat klassen bestaan - onafhankelijk van individuele willen - zullen we tegelijk stellen

dat klassen (of deze klassen) niet *hoeven* te bestaan, en *kunnen* worden omvergeworpen door de *bewuste actie* van mensen.

7. De nieuwe klassenstrijd.

Komen we nu terug tot ons uitgangspunt. Libertariërs ontkennen het bestaan van de door Marx blootgelegde klassenstrijd, mede omdat zij als anti-holisten het bestaan van sociale entiteiten ontkennen. In een tweede argumentatielijng wordt echter anders geredeneerd. De holisme-kritiek wordt overboord gegooid en men komt met een andere stelling voor de proppen: Marx was niet fout in het erkennen van klassenstrijd, hij erkende alleen maar een foutieve klassenstrijd. Niet het al of niet beschikken over de macht over of de toegang tot de produktiemiddelen en hun aanwending, en de daaruit resulterende strijd om (de verdeling van) het meerprodukt, geeft vorm aan de 'klassenstrijd-naar-libertarisch(?) -model' maar wel 'het conflict tussen diegenen die belastingen consumeren - de bureaucratie en zijn cliënten - en diegenen die belastingen produceren - de arbeiders en spaarders in de economie.' Volgens Van Notten, directeur van het Institutum Europaeum te Brussel zijn 'The people who cash in on the existence of particular legal privileges . . . the exploiters; those who pay the bill for such regulations are the exploited.' (Van Notten M. 1984, p. 2). In *Het Fundamenteel Rechtsbeginsel* schrijft Frank Van Dun: 'Elke staat is noodzakelijk een klassenstaat; de klassenloze maatschappij is een contradictio in terminis. Elke staat . . . is georganiseerd rond een belastingstelsel, en creëert een redistributief proces dat belastingbetalers en belastingontvangers tegenover mekaar plaatst in de perverse spiraal van een *negative sum game*. De antagonistische structuur van de klassenrelaties die uit de fiscaliteit voortkomen is vrij duidelijk, en juist dat maakt het innen van belastingen vrij moeilijk. De stabiliteit van het stelsel wordt echter aanzienlijk verhoogd door de zgn. 'politieke ondernemers' (politici) die groepen trachten te mobiliseren op basis van andere criteria - criteria die zowel belastingbetalers als belastingontvangers omvatten.' (Van Dun F. 1983, p. 552)

Klassen zijn fiscale klassen; een klasse van ontvangers en een klasse van betalers. Hun belangen zijn antagonistisch, ja, contradictorisch. Belastingconsumenten trachten hun inkomen te verhogen en drijven langsheen de politici de staat ertoe de belastingen steeds maar te verhogen, terwijl de belastingbetalers daarentegen hun inkomen trachten te verhogen door ernaar te streven (langsheen libertarische politici bijv.) dat de staat de belastingen verlaagt, zichzelf en zijn voorzieningen afslankt.

Dat is de 'werkelijke klassenstrijd anno 1984' en zij is voor de libertariërs zo fundamenteel omdat de groeiende staatsmacht ertoe heeft geleid dat de produktieve klasse voortdurend werd verzwakt, terwijl de consumptieve de neiging heeft voortdurend te groeien. Crisis dus, want hoe kan een economie nu draaiende gehouden worden wanneer men het economisch initiatief

steeds onaantrekkelijker maakt en het profiteren van staatsvoorzieningen steeds evidentier? Die klassentheorie is overigens niet nieuw. Zij is ook reeds terug te vinden in de subjectivistische economische theorieën van o.a. C. Dunoyer, C. Comte, Thierry en F. Bastiat, de zgn. 'Franse School'. (Van Dun F. 1983, pp. 572 e.v.) En zij bevat ongetwijfeld belangrijke inzichten over de rol van de staat in het economisch proces, al vatte zij dat economisch proces, vanuit een subjectivistische waardenleer op in laissez-faire-termen, die van weinig inzicht getuigen in de machtsverhoudingen die dat economisch proces-zélf impliceert en genereert. Daarover meteen meer. Vandaag wordt die theorie - vaak los van de subjectivistische economische benadering - geactualiseerd in een ideologisch offensief, dat ertoe strekt de werkenden tegen de uitkeringsgerechtigde niet-werkenden en tegen de staatsambtenarij uit te spelen. Diegenen die van de maatschappelijke productie profiteren zijn echter niet, zoals in de marxistische klassenanalyse, de kapitaalbezitters en de ganse verzameling staatsapparaten die in hun belang bestaan (leger, politie, controlerende staatsapparaten, enz.) maar wel diegenen die in en op kosten van 'de staat' leven, de niet-productieven.

Arbeiders, kapitalisten, één front, is dat niet de expliciete visie van VBO-voorzitter André Leysen wanneer hij beide klassen - in onze visie - oproept om een belangenvereniging te vormen tegen de al te gulzige staat en zijn cliënteel? Is dat de impliciete bedoeling achter zijn pleidooi voor een eenheidsvakbond . . . van werkenden?

Een gelijkaardig 'wezenlijk conflict' onderkende de Nederlandse regering blijkbaar in haar regeringstoespraak van september 1984, waarin werkenden en niet-werkenden tegenover elkaar worden geopponeerd. Want inderdaad is het volgens de libertariër L. Liggio, directeur van het Instituut for Human Studies, Menlo Park, die strijd die vandaag fundamenteel is: de werkenden beschermen zich door het wettelijk afdwingen van minimumlonen, door closed shops en allerhande criteria tegen de niet-werkenden. Immers, zo luidt de redenering, niet-werkenden zijn, omdat ze vaak niet zo geschoold of ervaren zijn als de werkenden (het zijn meestal jongeren) het minimumloon niet waard voor de kapitalist, maar indien hij hen zou kunnen aanwerven tegen eender welke prijs, dan zou hij daar best toe bereid zijn . . . met gevolgen voor de werkenden, natuurlijk. Conclusie van Liggio: 'minimumwages are the MAIN cause of youth unemployment.' Omgekeerd vechten de niet-werkenden tegen de werkenden door, met behulp van de staatsmacht, de uitkeringen steeds maar te verhogen en daardoor m.a.w. steeds maar meer af te snoepen van het uit werk verkregen inkomen van de werkenden. Indien er geen werkloosheidsuitkeringen zouden bestaan, dan zouden de niet-werkenden wel sneller bereid worden gevonden om een bepaalde job te aanvaarden. In beide gevallen is de staat de remmende factor, die roet in het eten strooit van de vrije markt-logica. Het ligt voor de hand dat deregulering en privatisering van de staatsactiviteit niet anders dan *alle* mensen ten goede kan ko-

men.(3)

Moet het nog gezegd dat libertariërs dus in de eerste plaats de werkelijkheidsrelevantie van de marxistische klassenanalyse en van eender welke structurele analyse ontkennen . . . om vervolgens een 'alternatieve klassentheorie' te presenteren, en dat men niet beide tegelijk kan argumenteren. Omdat men nu eenmaal de koek niet tegelijk kan opeten en bewaren, zullen we er in het vervolg maar van uit gaan dat zij wel degelijk de relevantie van een klassenanalyse onderschrijven – contra hun eerste argument – maar dat ze daarvan een totaal andere omschrijving geven dan Marx, een omschrijving die subjectivistisch is, maar ideologisch objectivistische pretenties beweert te hebben.

8. Subjectivering van het klassebegrip

Om hun theorie naar waarde te schatten is het geen overbodige luxe kort stil te staan bij die zo versmadede bepaling en analyse van klassen in het marxisme, al was het maar omdat ook in marxistische publikaties de neiging bestaat om klassen subjectivistisch te definiëren en een klasse (an sich) bepaald te zien door klassebewustzijn (die Klasse für sich), wat dan allerlei speculaties over het 'verdwijnen van de klassen en de klassenstrijd' tot gevolg kan hebben. Ik denk hierbij aan het overigens schitterende werk van E.P. Thompson over *The Making of The English Working Class* (1968) dat precies wegens zijn overbenadrukking van het belang van subjectieve identiteit bij het bepalen van een klasse, bekritiseerd werd door G.A. Cohen (1978, 73) en Perry Anderson (1980). Thompson, die in *The Poverty of Theory* fel te keer gaat tegen het (m.i. idealistisch) structuralisme van Althusser, bepaalt klasse in zijn inleiding tot *The Making* . . . als volgt: ' . . . class happens when some men, as a result of common experiences (inherited or shared), feel and articulate the identity of their interests as between themselves, and as against those whose interests are different from (and usually opposed to) theirs. The class experience is largely determined by the productive relation into which men are born – or enter involuntary . . . There is today an ever-present temptation to suppose that class is a thing . . . 'It', the working class, is assumed to have a real existence, which can be defined almost mathematically – so many men who stand in a certain relation to the means of production. Once this is assumed it becomes possible to deduce the class-consciousness which 'it' ought to have (but seldom does have) if 'it' was properly aware of its own position and real interests.' (Thompson E.P. 1968, pp. 9-10). Zoals G.A. Cohen terecht opmerkt over bovengeciteerde passage verwacht Thompson hier verschillende problemen.

Enerzijds het probleem van de relatie tussen het innemen van een zekere objectieve positie in de produktieverhoudingen, en het hebben van een zeker bewustzijn. Anderzijds het probleem of die positie inderdaad objectief is, m.a.w. niet bepaald wordt door dat bewustzijn. Thompson stelt terecht over

het eerste probleem dat men klassebewustzijn niet mechanisch mag opvatten in termen van totale determinatie van het sociaal bewustzijn door de sociale positie. Maar helemaal ten onrechte trekt hij daaruit de conclusie dat derhalve die objectieve posities niet bestaan, niet 'reëel' zijn. Dat het proletarisch bewustzijn zich in de geschiedenis niet zo heeft gearticuleerd dat het helemaal correspondeert met de – volgens Marx – objectieve positie van het proletariaat in het productieproces is onbetwistbaar, maar daaruit concluderen dat een structurele bepaling van 'klassen' derhalve niet reëel is, is onjuist en zelfs een fundamentele ondergraving van de relevantie van Marx' klasseconcept.

Mijn korte schets van de meest klassieke, meest algemene conceptuele uitgangspunten valt uiteen in een verduidelijking van a) de maatschappelijke fundering van objectieve klasse-verschillen en -antagonismen, b) de verhouding tussen klasse-macht en staatsmacht en c) de analytische en politieke implicaties van een klassebenadering van de maatschappelijke realiteit. Vervolgens wordt het libertarische alternatief op haar mérites beoordeeld op methodologisch en politiek vlak. Het probleem van de verhouding tussen objectieve klassepositie en maatschappelijk bewustzijn, zowel als de problemen rond het al of niet tot ontwikkeling komen van nieuwe klassen in de hoogkapitalistische maatschappij behandel ik *niet*. Beide problemen tasten m.i. de kern van een structurele klassentheorie niet aan, net zo min als de kwestie van de empirisch-sociologische operationaliseerbaarheid van een structureel klassenbegrip. Vooral dit laatste probleem beheerst het actuele klassendebat. Hoe kunnen de problemen van klassestructuur en klasse-actoren worden herdacht voor ontwikkelde kapitalistische landen? Hoe kan men de middenklassen situeren, en wie hoort ertoe? Hoe past men de klassenanalyse toe op onderontwikkelde landen? Anderzijds; hoe vertaalt men de abstracte conceptualisering van klassen in termen van concreet-agerende individuen?

Die problematieken zijn uitermate complex en het is mettertijd een doodoener geworden te wijzen op het feit dat Marx zélf nooit het klasseconcept systematisch heeft gedefinieerd en uitgewerkt, ondanks het centrale belang ervan in zijn theorie. Het laatste hoofdstuk van het derde deel van *Das Kapital* kondigt een behandeling van 'De Klassen' aan, maar stopt na enkele paragrafen met de nuchtere vaststelling van Engels dat 'hier het manuscript afbreekt'.

In het volgende baseer ik me voornamelijk op de uitgangspunten, die terug te vinden zijn in recente boeken over Marx' klassentheorie, m.n. het reeds geciteerde werk van G.A. Cohen, *Class, Crisis and the State* (1978) van E.O. Wright, *A General Theory of Exploitation and Class* (1982) van J.E. Roemer en het wat oudere *Les Classes Sociales dans le Capitalisme Aujourd'hui* van N. Poulantzas (1974).

9. De uitgangspunten van Marx' theorie.

Klassen en klassen-antagonismen zijn voor Marx gefundeerd in de economische structuur van de maatschappij, m.n. in de produktieverhoudingen. Deze laatste worden in een kapitalistische maatschappij gevormd door de scheiding tussen aan de ene kant diegenen die a) de macht hebben over het aanwenden van produktiemiddelen b) de macht hebben om de produktiemiddelen niet aan te wenden c) de macht hebben om anderen te beletten om produktiemiddelen aan te wenden en d) de macht hebben om produktiemiddelen te vervreemden en, aan de andere kant diegenen die deze macht ontberen en slechts over de macht beschikken om hun arbeidskracht al of niet te gebruiken en te vervreemden. (G.A. Cohen 1978, p.220) Daartussenin bevindt zich de kleinburgerlijke klasse, die net voldoende produktiemiddelen bezit om zichzelf te reproduceren, maar geen meerprodukt realiseert door het uitbuiten van arbeiders. Klassen zijn de collectieve sociale uitdrukking van het uitbuitingsfenomeen, van de *manier waarop* uitbuiting in de sociale structuur is ingebed (G. de St. Croix 1984, p. 100). Door de macht over de produktiemiddelen kunnen diegenen die over deze macht beschikken anderen *dwingen* om voor hen te werken. Een bepaling van één klasse verwijst dan ook steeds naar de bepaling van de andere. Ze impliceert een verhouding. Inhoud en vorm kunnen derhalve niet worden gescheiden: geen kapitalistische eigenaars zonder proletariaat, geen proletariaat zonder kapitalistische eigenaars.

Vier kenmerken zijn wezenlijk verbonden met dit klassenconcept: a) klasse is, zoals gezegd, een *relationeel* concept, b) klassenverhoudingen zijn *antagonistisch* en niet symmetrisch of reciprook, c) de objectieve grondslag van dit antagonisme vormt de *uitbuiting* en d) de uitbuiting wordt gerealiseerd door de sociale organisatie van de produktie, de *produktiewijze* (Wright E.O., 1983, p. 3). Klassen zijn dus antagonistische sociale verhoudingen in een produktiewijze die het één groep mogelijk maken om een andere groep uit te buiten door hun macht over de produktiemiddelen.

Het klassenconcept is een objectief concept dat verwijst naar een objectieve sociale realiteit en niet reduceerbaar is tot subjectieve noties als status, sociaal bewustzijn, inkomen, élite enz. Het afwezig zijn van een bewustzijn van de objectieve sociale positie vormt geen bewijs voor het niet-bestaan van die positie, net zo min als het ontbreken van politieke actie, of het zich veruiterlijken van politieke strijd over de klassentegenstellingen heen - we verwijzen naar *De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte* van Karl Marx voor een analyse daarvan - daarvoor een bewijs zou vormen. Sociaal bewustzijn valt niet mechanisch te reduceren tot objectieve klassenposities, ook al was/is het natuurlijk het wezenlijke opzet van de marxistische maatschappijtheorie dat het *blootleggen* van de reële klassenverhoudingen een bijdrage zou zijn tot het doen aansluiten van het bewustzijn van de arbeidersklasse met haar ob-

jectieve maatschappelijke positie, m.a.w. dat zij het wezenlijke strijddkarakter van haar verhouding tot de kapitalisten zou inzien en daarnaar handelen. Maar, net zo min als het feit dat mensen de arbeidsverhoudingen als niets anders zouden opvatten dan als contractuele verhoudingen tussen vrije subjecten waarin een loon wordt overeengekomen ter vergoeding van de arbeid, een bewijs vormt voor de stelling dat uitbuiting derhalve niet bestaat, vormt een sociaal bewustzijn een bewijs voor de geldigheid/ongeldigheid van het marxistisch klassenconcept.

Sociale bewustzijnsinhouden kunnen, net als de verschillen in inkomen en vermogen worden opgevat als te expliciteren gevolgen van objectieve klassenverschillen. De vraag naar de manieren waarop dit gebeurt en hoe zich dat veruiterlijkt vormt een kernvraag in de historisch-materialistische geschiedenisopvatting- verwijzen we naar de discussies omtrent het functionele verband tussen opkomend kapitalisme en de protestantse ethiek bij Weber, Tawney en Cohen – maar blijven toch een afgeleide problematiek t.o.v. de objectieve klassentheorie. In welke zin begrijpt het marxisme de klassenverhouding als een dwangverhouding, een verhouding van onvrijheid voor de arbeider? De arbeider wordt toch door geen enkele wet gedwongen zich aan het kapitalisme te onderwerpen, net zo min als er een wet bestaat die de uitbuiting regelt?

10. De onvrijheid van de arbeidersklasse.

Een arbeider is iemand die enkel zijn arbeidskracht kan verkopen om in zijn levensonderhoud te voorzien. Aangezien hij niets anders 'bezit', aangezien hij geen toegang heeft tot het aanwenden van produktiemiddelen, is hij *gedwongen* om dat te doen. Hij is gedwongen zijn arbeidskracht als een waar te verkopen aan de kapitalist, en hij zal daarvoor een loon krijgen dat hem in staat stelt zijn arbeidskracht te reproduceren. Maar, is hij wel gedwongen? Allereerst zou men dit kunnen ontkennen – zoals Robert Nozick doet – door te stellen dat hij toch ook nog kan bedelen of eenvoudig kan nietsdoen. Dergelijke 'alternatieven' zijn echter onredelijk en niet-veralgemeenbaar. Niet iedereen kan bedelen, niet iedereen zou door te bedelen voldoende verwerven om in leven te kunnen blijven – dat is per definitie onmogelijk – en bovendien werd bedelarij, zoals blijkt uit Soly en Lis *'Armoede en Kapitalisme'* (1980) steeds streng gestraft en werden bedelaars vaak manu militari gedwongen om te werken. Toch is manu militari-dwang niet de meest typische 'dwang' die bezitlozen ertoe drijft te arbeiden voor de kapitalist. De werkelijke dwang is economisch en wordt precies aangegeven door de 'alternatieven' nietsdoen (d.w.z. *verhonger*) of zich als arbeidskracht verkopen. En aangezien het eerste geen werkelijk alternatief is – mensen willen overleven – staat alleen het tweede open voor de bezitloze. Alleen in een extreem-moralistisch vrijheidsdiscours – zoals dat van Nozick – kan men ervan uitgaan dat hier niet werke-

lijk van dwang sprake is en dat de arbeider uit vrije wil gaat werken voor de kapitalist. Er zijn echter nog andere argumentaties mogelijk die ertoe strekken het dwangkarakter van de verhouding arbeider-kapitalist te ontkennen, en die behandelt G.A. Cohen in zijn *The structure of Proletarian Unfreedom* (1983). De individualistische anti-holist zou bijvoorbeeld kunnen ontkennen dat de proletariër gedwongen wordt, omdat géén enkele individuele kapitalist een arbeider kan dwingen om voor hem te werken. Dat is juist, maar dat beweert Marx' klassentheorie ook niet; de arbeider is niet gedwongen om zijn arbeidskracht te verkopen aan één specifieke kapitalist – hij kan een bepaalde job weigeren – maar hij is in ieder geval gedwongen om zijn arbeidskracht te verkopen aan *een* kapitalist, aan *een* lid van de kapitalistische klasse. Die opwerping is weer zo'n typisch staaltje van individualisme, waarbij al het structurele wordt genegeerd: aangezien geen enkele individuele kapitalist een individuele arbeider kan dwingen, bestaat onvrijheid eenvoudig niet.

Een tweede argument is fundamenteeler. Zelfs indien de bezitloze gedwongen wordt om te arbeiden voor een kapitalist, zo luidt de redenering, is hij niet gedwongen om dat te *blijven* doen. Zeker in hoogkapitalistische landen, waar de vergoeding van de arbeidskracht groter is dan het bestaansminimum, kan hij sparen en zélf een kapitalist of kleine zelfstandige worden. Iedereen heeft de kans om het te doen: de 'American Dream'. En, aangezien weinige proletariërs die kans grijpen, betekent dit dat ze vrijelijk gekozen hebben om te (blijven) werken voor de kapitalist. Geen dwang, dus. Het ontbreekt, zo meende Talcott Parsons reeds, de arbeiders eenvoudig aan 'motivatie tot sociale mobiliteit'. Een subtiel argument, dat de reproductie van kapitalistische verhoudingen baseert op vrije instemming, want het is enerzijds ongetwijfeld zo dat sommige proletariërs erin slagen om tot een andere klasse te behoren, en wellicht zo dat er meer proletariërs dat zouden kunnen dan er zijn die het doen. Men kiest 'vrijwillig' om proletariër te blijven. Men 'wil geen zelfstandige worden', bijvoorbeeld omdat men dergelijk werk onaantrekkelijk vindt of omdat het minder opbrengt of omdat het teveel risico's met zich brengt of omdat men zich wezenlijk verbonden voelt met zijn klasse e.d.m. Hoe kan men argumenteren dat de verhouding arbeiders-proletariërs toch een dwangverhouding blijft? Hier wordt precies de structurele dimensie van Marx' klassentheorie van fundamenteel belang, structureel element dat genegeerd wordt in individualistische theorieën. De aard van een structurele argumentatie is, het weze opgemerkt, anders dan een argumentatie die het handelen van de arbeiders uitsluitend verklaart op grond van ideologische argumenten m.b.t. diens bewustzijn. In dat laatste geval kan men steeds argumenteren dat de arbeiders zo opgevoed en gesocialiseerd zijn dat ze een verdrukt bewustzijn hebben, dat hun wereldbeeld beperkt is, dat ze niet geleerd hebben rationeel te denken en te handelen e.d.m. Dat doet een structurele argumentatie niet. Zij gaat op zoek naar rationele argumenten waarom actoren in de samenleving op zekere manieren handelen, rationele argumenten die betrekking hebben op de

actoren-zélf. De hypothese van de irrationaliteit van een zeker handelingspatroon wordt als onbevredigend – en gevaarlijk – verworpen.

In de *Grundrisse* schrijft Marx over de onvrijheid van de proletariër: 'In the money-relation, in the developed system of exchange . . . the ties of personal dependence . . . are in fact exploded, ripped up . . . and individuals *seem* independent . . . free to collide with one another and to engage in exchange within this freedom; but they appear thus only for someone who abstract from the *conditions*, the *conditions of existence* within which these individuals enter into contact (and these conditions, in turn, are independent of the individuals and, although created by society, appear as if they were *natural conditions*, not controllable by individuals). The definedness of individuals, which in the former case appears as a personal restriction of the individual by another, appears in the latter case as developed into an objective restriction of the individual by relations independent of him and sufficient unto themselves. (Since the single individual cannot strip away his personal definition, but may very well overcome and master external relations, his freedom *seems* to be greater in case 2. A closer examination of these external relations, these conditions, shows, however, that it is impossible for the individuals of a class etc. to overcome them *en masse* without destroying them. A particular individual may by chance get on top of these relations, but the mass of those under their rule cannot, since their mere existence expresses subordination, the necessary subordination of the mass of individuals)'. (Marx K. 1973, 163-164).

De structurele onvrijheid van de arbeiders bestaat uit vier dimensies:

- a) iedere individuele arbeider heeft de kans om een kapitalist te worden maar
- b) niet alle arbeiders hebben die kans, en wel in die zin dat de geldigheid van b) *voorwaarde* is voor de geldigheid van a) : slechts op voorwaarde dat niet iedere en, zelfs zwakkere, dat niet vele arbeiders ernaar streven om kapitalist of kleine zelfstandige te worden kunnen sommige individuele arbeiders kapitalist of kleine zelfstandige worden. D.w.z. uit het feit dat iedereen x kan doen volgt niet dat allen x kunnen doen, net zo min als het feit dat allen y kunnen doen, betekent dat ieder afzonderlijk y kan doen. Dat blijkt uit de twee volgende dimensies, die verder een intrinsiek bestanddeel uitmaken van Marx' klassentheorie. c) geen enkele individuele arbeider is in staat om de kapitalistische maatschappelijke verhoudingen fundamenteel te wijzigen, maar d) alle arbeiders tezamen zijn daar wel degelijk toe in staat. De structurele onvrijheid van de arbeidersklasse wordt door a) en b) gedefinieerd, haar structurele bevrijdingsmogelijkheid door c) en d). Een individuele arbeider is 'vrij' om een kapitalist te worden maar 'onvrij' om in niet-kapitalistische maatschappelijke verhoudingen te leven. De arbeidersklasse is 'onvrij' om een kapitalistenklasse te worden, maar 'vrij' om het kapitalisme omver te werpen. (Cfr. Cohen G.A. 1983, 241). De arbeidersklasse is gedwongen haar arbeidskracht te verko-

pen *tenzij* ze besluit het kapitalisme omver te werpen. De individuele arbeider is vrij om een kapitalist te worden *op voorwaarde dat* de andere arbeiders hun arbeidskracht blijven verkopen aan de kapitalisten. Het feit dat de arbeider geen kapitalist of kleine zelfstandige 'wil' worden, betekent m.a.w. nog niet dat hij *kiest* om te worden uitgebuit. Nee, hij *kiest* om arbeider te blijven zonder een kapitalist boven hem die zich zijn arbeid toeëigent. Hij *kiest* voor zijn klasse zonder de onderdrukte status van die klasse te accepteren.

In de sociolinguïstische discussie die zich naar aanleiding van de studies van Basiel Bernstein ontwikkelden, kwam men tot gelijkaardige structurele relaties. Volgens Bernstein is de 'taalachterstand' van arbeiderskinderen de fundamentele oorzaak voor hun 'falen' om op te klimmen tot de middenklasse. Ze beheersen enkel een 'restricted language' terwijl voor sociale promotie in kapitalistische structuren een 'elaborated language' een noodzakelijke vereiste is. Daaruit volgde dan ook een pleidooi voor 'taalcompensatieprogramma's' om de (zogenaamde) taalachterstand van arbeiderskinderen in te halen. Het wegwerken van taalverschillen wordt hier m.a.w. opgevat als een middel om sociale ongelijkheden op te heffen. Wat in dergelijke reformistische projecten echter over het hoofd wordt gezien, is dat hierbij in feite wordt geïverd voor de gelijke toegang tot een 'goed' – hier, een zekere taalvaardigheid – dat tegelijk een fundamenteel maatschappelijk *selectie*-mechanisme is. Taal-ongelijkheden vormen een structureel element in de reproductie van maatschappelijke ongelijkheden en 'gelijke toegang' eisen tot de taal der heersende klasse betekent dan ook niets anders dan gelijke toegang eisen tot een ongelijkheid reproducerend selectie-mechanisme.

Ook hier kan, zoals uit het boek *Taal, arbeidersklasse, ongelijkheid* (1978) van J. Lenders e.a. blijkt, worden gesteld dat de *weigering* van de arbeiders(kinderen) om zich de bourgeoistaal eigen te maken geen blijk is van een wil om in een verdrukte status te blijven, dan wel een rationele weigering impliceert om zich een medium eigen te maken dat met het oog op de reproductie van maatschappelijke ongelijkheid is ingesteld. Dat kan niet beter worden geïllustreerd als in het kader van de Vlaamse taalstrijd. De weigering om het Frans te spreken en aan te leren was geen weigering om deel te hebben aan 'de cultuur' of om hoger op te geraken, het was de afwijzing van een met het oog op sociale selectie instandgehouden taal-barrière. Niet de gelijke toegang tot de Franse taal, maar wel de afschaffing van dat selectie-mechanisme vormde de opzet van de Vlaamse strijd. Net zoals niet de gelijke toegang tot de heersende klasse, maar wél de afschaffing van de klassenmaatschappij de opzet van de arbeidersklasse vormt. Die structurele dimensie neemt in het geheel niet weg dat inderdaad heel wat Vlamingen er beter zijn van geworden door individueel het Frans te spreken, maar hier volgt geenszins uit dat er *derhalve* geen sprake was van onderdrukking van het Vlaamse volk.

Dit soort relaties vinden we nog terug op vele gebieden van de verhouding

arbeid-kapitaal en van de verhoudingen tussen arbeiders onderling. In de actuele strijd van vele rechtse regeringen wordt vaak volgend argument ontwikkeld: niet alle arbeiders zijn aangesloten bij een vakbond en toch blijken niet-gesyndiceerden er evenzogoed te geraken als arbeiders die wél bij een vakbond zijn aangesloten. Ergo: vakbonden zijn overbodig om het lot van de arbeiders te verdedigen. Het is niet moeilijk om de ongeldigheid van deze redenering te onderkennen: individuele arbeiders kunnen het zich slechts permitteren niet aan te sluiten bij een vakbond en toch van dezelfde voordelen te genieten *op voorwaarde dat* de meeste andere arbeiders zich wél aansluiten bij een vakbond. Het bestaan van een vakbond – die eisen kan afdwingen van het patronaat – maakt het voor de individuele arbeiders soms ‘voordeliger’ (hij moet bijv. geen premies betalen, geen piket staan enz.) om niet aan te sluiten. Maar, indien alle arbeiders hetzelfde zouden doen, dan zou die ‘voordeelpositie’ ophouden te bestaan. In de angelsaksische politieke wijsbegeerte noemt men dit het probleem van de ‘free rider’: diegene die weigert zijn bijdrage te leveren tot één of ander maatschappelijk project waarbij hij voordeel heeft, omdat hij weet dat alle anderen wél hun bijdrage zullen leveren. (Cfr. ook belastingsontduiking).

De structurele onvrijheid van de arbeidersklasse als arbeidersklasse bestaat er dus in dat zij zich niet kan emanciperen uit haar statuut van arbeidersklasse, tenzij ze het kapitalisme omverwerpt, en, op beperkte schaal, dat zij haar maatschappelijke positie slechts kan verbeteren indien zij een solidair blok vormt, waardoor het dan weer voor een individuele arbeider én voordeliger kan worden om niet-solidair te zijn én meer mogelijk om als individu zijn klasse te verlaten. Klassenstrijd is de strijd tegen deze structurele – collectieve – onvrijheid.

11. Klassenstrijd.

Wegens hun macht over de produktiemiddelen beslissen de kapitalisten niet over hoe ze – en of ze – deze middelen zullen aanwenden, ze hebben tevens de macht om te beslissen over de aanwending van het meerprodukt, en de macht om te beslissen over de aanwerving/het ontslag evenals de aanwending van de arbeidskracht. Deze produktieverhoudingen, door libertariërs opgevat als niets anders dan een reeks (liefst onvergelykbare) individuele vrije contracten, impliceren klassenstrijd d.i. de strijd

- a) om de verdeling van het meerprodukt tussen kapitaalbezitters en arbeidskrachten
- b) om de aanwervings/ontslag- en aanwendingsmodaliteiten van de arbeidskrachten en
- c) om de macht over de produktiemiddelen, de macht om te beslissen over hun aanwending/niet-aanwending en vervreemding.

Libertariërs richten al hun aandacht op a) terwijl voor het marxisme – in tegenstelling tot sociaal-democratische theorieën en strategieën die zich con-

centreren op a) en b) – het fundamentele probleem c) is omdat zich in deze sociale machtsverdeling de oorzaak situeert van de eerste en tweede strijd.

Omdat libertariërs net als sociaal-democraten de wezenlijke sociale dynamiek ontkennen, die uitgaat van c), ontwaren zij slechts strijdvormen om de verdeling van het meerprodukt en de arbeidsvoorwaarden, en dit resulteert in een totaal gedeformeerde benadering van de functie en de rol van het staatsapparaat en van de specificiteit van de staatsmacht. Die speelt dan slechts, of in eerste instantie, een rol in de distributieverhoudingen, de (her-)verdeling van het maatschappelijk produkt. In werkelijkheid blijft één der meest fundamentele functies van het staatsapparaat, hoe herverdelend het ook mag optreden, de verdediging/reproductie van zekere produktieverhoudingen, van zekere machtsverhoudingen over de produktiemiddelen.

Er weze opgemerkt dat bovenstaand klassenconcept ruimte laat voor heel verschillende wijzen waarop 'kapitaalbezitters' macht uitoefenen over de produktiemiddelen en het meerprodukt en dat dit aanleiding kan geven tot evenzovele differentiëringen in de specifieke veruiterlijking van de klassenstrijd. Eigendomsverhoudingen zijn daarvan de meest typische expressie, maar ook het eigendomsconcept heeft vele dimensies. Toch *hoeven* het geen eigendomsverhoudingen te zijn. Waar het om gaat zijn machtsverhoudingen, die de toegang tot de aanwending van de produktiemiddelen ongelijk en conflictueel verdelen. Zo is de politieke bureaucratie in de Sovjet-Unie geen eigenaar van de produktiemiddelen, maar aangezien zij feitelijk hun aanwending controleert en die arbeidersklasse feitelijk geen beslissingsmacht heeft over de aanwending en over de verdeling van het meerprodukt, krijgen we daar gelijksoortige – zij het niet dezelfde – machtsverhoudingen. Zo bezitten of controleren in verschillende westerse landen staatsbureaucratieën eveneens bepaalde produktiemiddelen in sommige takken van economische bedrijvigheid, terwijl in de meeste westerse landen staatsapparaten een belangrijke rol spelen in de verdeling van het meerprodukt.

Specifiek voor de(z)e marxistische klassenanalyse zijn verder volgende twee punten.

1. Klassen werden opgevat als sociale entiteiten, recurrente maatschappelijke verhoudingen. Het zijn niet slechts verzamelingen individuele verhoudingen. Klassenstrijd is geen strijd van individuele proletariërs tegen individuele kapitalisten maar een strijdverhouding tussen klassen. Dit is met name van belang voor de marxistische uitbuitingstheorie. Uitbuiting is géén individueel verschijnsel waarbij één kapitalist één arbeider voor zoveel uitbuit – integendeel is het in specifieke gevallen best mogelijk dat een arbeider het equivalent, of zelfs meer ontvangt in de vorm van loon als de waarde van zijn bijdrage tot de produktie – maar een collectief verschijnsel tussen klassen.

Het is de arbeidersklasse die in haar geheel wordt uitgebuit door de klasse van kapitalisten, en die structurele verhouding kan niet eenvoudig worden herleid tot een som van individuele uitbuitingsverhoudingen. Het is de klasse van

heden én verleden arbeiders in de geschiedenis die het meerprodukt en dus de produktiemiddelen hebben geproduceerd maar er geen zeggenschap over hebben. Daar volgt bovendien uit dat klassenstrijd niet slechts de actuele strijd van een actuele arbeidersklasse is tegen een actuele kapitalistenklasse om de verdeling van het actuele meerprodukt – want dan aanvaarden we in zekere zin reeds de legitimiteit van de verleden verdeling tussen de klassen en wordt er slechts gestreden om de verdeling van het gecreëerde meerprodukt en niet om de macht over de produktiemiddelen – maar de strijd van een specifieke recurrente groep in de maatschappij tegen haar maatschappelijke positie *als* een specifieke recurrente groep. De strijd is gericht tegen deze specifieke klassenmaatschappij als zodanig.

2. De fundamentele reden om tegen de klassenmaatschappij te zijn is voor Marx niet alleen menselijk leed, de verdrukking en uitbuiting die zij impliceert, maar bovendien zijn stelling dat zij niet (meer) nodig is om de ontwikkeling van de produktiekrachten te bevorderen. Inderdaad vormt in de historisch materialistische geschiedenisopvatting de ontwikkeling der produktiekrachten de drijvende kracht in de historische ontwikkeling. Het zijn de produktieve krachten die zullen revolteren tegen remmende produktieverhoudingen en hen zullen omverwerpen, wanneer die verhoudingen hun verdere ontwikkeling in de weg staan. De produktieve krachten werden gevormd door de arbeidskracht aan de ene kant, de produktiemiddelen aan de andere. Ook informatie behoort daartoe, maar auteurs variëren in hun opvatting of informatie bij de arbeidskracht, dan wel bij de produktiemiddelen dan wel bij afzonderlijke produktieve kracht dient te worden gerangschikt. Dat is in dit bestek minder fundamenteel. Fundamenteel is wél Marx' visie dat de ontwikkeling van (de combinaties van) arbeidskracht, produktiemiddelen en informatie (samen: technologie), op een zeker ogenblik in totale tegenstelling komt met de bestaande produktieverhoudingen – zélf een resultante van een vroegere combinatie van arbeidskracht, produktiemiddelen en informatie – en dat zulks resulteert in een revolutionaire omverwerping ervan en de installatie van nieuwe produktieverhoudingen. Dit 'technologisch determinisme' is het duidelijkst verwoord in Marx' inleiding tot de *Kritiek op de Politieke Economie*. Vanuit die visie kan men een zekere spanning vaststellen tussen Marx' verknochtheid aan het ontwikkelen van de produktieve krachten en zijn solidariteit met diegenen ten koste van wie deze ontwikkeling in de geschiedenis plaatsgrijpt. Maar het vormde voor hem een wezenlijk engagement om ieder moralisme dienaangaande te vermijden: indien het socialisme het waard is om bevochten te worden dan is het zowel omdat het een t.o.v. de technologie superieure organisatievorm is van de productie, als omdat het de bevrijding van het proletariaat impliceert.

12. Klassen en de staat.

Zo komen we tot ons tweede punt. Volgens het marxisme bestaat er een intrinsieke band tussen economische en politieke macht. Structuur en functies van de politieke staat in westerse kapitalistische landen zijn een functie van de klassenverhoudingen en geen 'onafhankelijke variabele'. Dat wil zeggen dat

- a) het klassenantagonisme de vorm aanneemt van politieke conflicten, die
- b) niet op zichzelf bestaan, maar afgeleiden ervan vormen, terwijl
- c) ze nochtans schijnen autonoom te zijn. Vervolgens schijnen
- d) politieke conflicten, de staat en de daarmee verbonden politieke illusies geen universele, permanente conflicten, maar specifiek voor de klassenmaatschappij. (G.A. Cohen, 1978, 216 e.v. cfr. ook *Marxism and Politics* (1977) van R. Miliband).

Libertariërs beweren anti-étatisten te zijn. In werkelijkheid zijn ze uitermate inconsequent in hun analyse van de staat en de staatsmacht, omdat ze de onvermijdelijke link tussen repressieve staatsapparaten en grote verschillen in rijkdom en macht in de maatschappij niet zien, of verzwijgen. Het anti-étatisme van Marx is heel wat grondiger. De staat wordt er opgevat als een noodzakelijke instantie in iedere maatschappij die gebaseerd is op de privé-eigendom (de macht van een specifieke groep) over de produktiemiddelen. Het is de economische logica die de politieke verklaart. Historisch is dit maar al te evident: de autoritaire - zogenaamd 'minimale' - staat, die zich uitsluitend 'beperkt' tot de bescherming van de privé-eigendom en de fysieke integriteit van de burgers, is noodzakelijk om de machthebbers over de produktiemiddelen te beschermen tegen de revolutie van het volk. Enorme machts- en rijkdomsverschillen schreeuwen om repressieve protectie. De fundamentele leugen van de libertarische politieke filosofie bestaat in haar ontkenning of verzwijging van die link. Aldus krijgt hun zogenaamd anti-étatisme wel een erg specifieke betekenis: zij zijn niet gekant tegen een (desnoods privaat uitgebate) repressieve staat die *slechts* de eigendom en de fysieke integriteit beschermt, *wél* tegen een staat die *andere* belangen zou verdedigen.

Indien, zoals uit marxistische analyse blijkt, daarentegen grote rijkdomsverschillen tot een klassenmaatschappij en tot een autoritair staatsapparaat leiden, dan moeten grote rijkdomsverschillen worden afgeschaft/vermeden, wil men een autoritaire staat ontmantelen. Hier wordt terecht een intrinsieke band gelegd tussen menselijke vrijheid en intermenselijke gelijkheid. De libertariër daarentegen meent een vrijheidsideaal te kunnen verdedigen, zonder gelijkheidsideaal. Dergelijk gezichtspunt bekommert zich niet werkelijk om de vrijheid van iedereen, maar slechts om de vrijheid der kapitaalbezitters, om op grond van maatschappelijke ongelijkheid, bezit te accumuleren.

De staat speelt ongetwijfeld in de actuele westerse maatschappij ook een toenemende rol in de verdeling van het meerprodukt. Oorzaken daarvan zijn o.a. a) de strijd van de arbeidersklasse voor hogere lonen, betere werkvoorwaarden en voor sociale zekerheidsvoorzieningen en -uitkeringen, b) de onbekwaamheid van kapitalisten om zelf hun belangen op zulkdanige manier te organiseren dat de reproductie van het kapitalistisch stelsel kan worden verzekerd, c) de pressie van sommige fracties van de kapitalistische klasse voor een imperialistische politiek in de wereld, zodat hun markten/belangen in derde wereldlanden zouden worden beschermd en d) de ontwikkeling van de parlementaire partijpolitieke democratie. De functie van de staat ligt in de bescherming en garantstelling van de mogelijkheid tot reproductie van het kapitalistisch systeem. Die functie van de staat kan andermaal begrepen worden als een gevolg van typisch burgerlijke tegenstellingen. Zoals Keynes in zijn *'The Economic Consequences of The Peace'* reeds opmerkte: indien voor één kapitalist, zijn belangen kunnen worden gedefinieerd als 'lage lonen voor 'zijn' arbeiders (als loontrekkende producenten) en hoge lonen voor de arbeiders (als loontrekkende consumenten) bij zijn concurrenten' dan kan de strijd voor minimumlonen, verkorting van de werkdag en werkweek, betere arbeidsvoorwaarden in het bedrijf enz. slechts gewonnen worden indien alle kapitalisten er zeker van kunnen zijn dat zij allen daartoe zullen worden *gedwongen* en dat niet één zich aan die regelingen zou kunnen onttrekken (want dat zou 'concurrentievervalsend' zijn). Dit vormt de kern van de kapitalistische politieke logica, en de fundamentele realiteit achter de burgerlijke, autoritaire 'rule of law'-ideologie.

Concentreren we ons verder op de 'redistributieve' functies van de staat, en laten we even het probleem buiten beschouwing of en in welke mate er werkelijk van een herverdeling van rijk naar arm sprake is.⁽⁵⁾ Het is duidelijk dat de politieke organisatie van de arbeidersklasse - overwegend in sociaal-democratische partijen - ernaar streefde a) de belangen van de arbeiders te verdedigen en b) representatieve functies in te nemen in allerlei staatsapparaten. Het resultaat daarvan was ongetwijfeld een toenemende welvaart van de arbeidersklasse evenals een toename van de macht van de arbeidersorganisaties in het staatsapparaat en in de maatschappij. De macht van de individuele arbeiders over en in de maatschappij daarentegen bleef gering. De toename van de welvaart van de arbeidersklasse bracht ook baat aan de kapitalisten, en dit niet alleen doordat het a) de revolutionaire motiveringen van de arbeiders afzwakte maar ook omdat b) markten voor steeds nieuwe producten konden worden aangeboord. Eenzelfde dubbele logica ondersteunt het sociaal zekerheidssysteem: de consumptieve macht van de werkers werd beschermd om politieke zowel als om economische motieven. Die nieuwe functies van het staatsapparaat waren tegelijkertijd functies waarin een ruime groep van 'vertegenwoordigers van de arbeidersklasse' zowel als administratieve personeel posities konden verwerven. Gedurende de jaren zestig gingen

de uitbreiding van a) materiële voorzieningen voor de arbeiders, b) administratieve en gedelegeerde of representerende politieke en administratieve functies en d) de staatsinterventie in het sociaal-economisch leven hand in hand met een constante - zij het fluctuerende - toename van de economische produktiviteit.

Het probleem van de macht werd relatief verwaarloosd door sociaal-democratische organisaties en alle aandacht ging naar de arbeidsomstandigheden. Politiek had betrekking op deze kwestie, en op weinig anders. Staatsapparaten consumeerden een steeds groter deel van het surplus voor hun eigen instandhouding en uitbreiding. Zolang de kapitalistische groei zich doorzette, stelde dit gecombineerd proces voor geen van de maatschappelijke groepen een werkelijk fundamenteel probleem.

Dat werd het, natuurlijk, gedurende en als gevolg van de actuele kapitalistische crisis, waarvoor neo-liberalen precies dit proces aansprakelijk stelden. De klassenstrijd kwam weer aan de oppervlakte en alle rechtse regeringen streven ernaar om zowel de materiële positie van de arbeiders te verlagen of te beknotten, als de arbeidsomstandigheden (cfr. ontslagregeling, T-zones e.d.m.) te 'versoepelen' én de macht van de representerende en gedelegeerde posities van de arbeidersbeweging in de staatsapparaten terug te schroeven. Bij de bevolking bleef de consumeristische ideologie en strategie uit de jaren zestig voortbestaan, maar terwijl in de jaren zestig consumerisme en collectivisme m.b.t. de inkomensverdeling evident aan elkaar werden gekoppeld, wordt ditzelfde consumerisme - de economisering van alle maatschappelijke problemen d.w.z. hun vertaling in termen van materiële remuneraties - vandaag vertaald in een individualistische strategie: ieder individu streeft ernaar zijn consumptiemacht te verdedigen en, indien collectieve strategieën hem niet meer de beste resultaten kunnen of schijnen te kunnen beloven, dan wordt overgeschakeld op een individualistische strategie tegen-de-rest. En dit zowel bij de kapitalisten als bij de overheidsbureaucraten en ruime delen van de werkende en niet-werkende bevolking: iedereen wordt een boekhouder van zijn individuele voor- en nadelen.

Terwijl de kapitalistische klasse haar macht over de maatschappij tracht uit te breiden door alle niet-voordelige staatsinmenging in het economische en door de macht van de staatsapparaten waarin vertegenwoordigers of gedelegeerden van de arbeidersbeweging zetelen, af te bouwen - omdat beide vandaag niet meer in hun lange-termijnbelang zijn - heeft de arbeidersbeweging vooralsnog de strijd om de macht niet in het centrum van haar belangstelling gesteld, en heeft zij zich - noodgedwongen? - met een defensieve positie tevredengesteld. Vandaag heeft de klasse der kapitalisten het initiatief weer in handen, en slaagt zij er met wisselend succes in de verdeeldheid tussen de arbeiders onderling te doen toenemen, m.n. het latente conflict tussen werkenden en niet-werkenden zowel als het conflict tussen vreemde en binnenlandse arbeiders aan te wakkeren. Zij poogt de strijd te verleggen naar

het conflict om de verdeling van het *loondeel* van het meerprodukt, en slaagt er tegelijkertijd in om het *winstdeel* steeds meer te laten beschermen en uit te breiden.

Terwijl voor het marxisme de centrale kwestie in deze crisis betrekking heeft op de verdeling van de macht over de produktiemiddelen en hun (al of niet) aanwending, wordt ideologisch en politiek de strijd, onder invloed van een consumeristische ideologie, vandaag geprononceerd als een strijd om de verdeling van het - dalende! - loondeel van het meerprodukt (en zekere belastingen op winsten en eigendommen tegelijkertijd).

Volgens libertariërs is deze strijd het evidente gevolg van de decadentie waarin onze maatschappijen zich ontwikkelden in de jaren zestig; de herverdelende roeping van de (sociaal-democratische) parlementaire democratie met haar dito gemengde economie en uitdeinende staatsinterventie, kon op niets anders dan het débacle uitlopen. En wel als gevolg van een toenemende parallelisering van belangenstrijden, waarbij allerlei politici wel geneigd zijn veel te beloven aan de 'geef-zijde' zonder ooit geconfronteerd te worden met de consequenties die de 'neem-zijde' van hun beleid had op de maatschappelijke actoren. (Zie hierover Henri Lepage, *Demain le Capitalisme*, 1980.) Een gelijkaardige redeneertrant vinden we terug in een recent boek van Mancur Olson, die zich vroeger reeds verdienstelijk maakte met een studie over de 'Logic of Collective Action' (1965). In 'The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities' (1983) biedt Olson ons, voortbouwend op zijn vroegere werk, niet minder dan een allesomvattende verklaring voor ontstaan, ontwikkeling en neergang van maatschappijen aan. Economische ontwikkeling, zo luidt zijn gedachtengang, brengt in periodes van sociale stabiliteit een multiplicatie met zich van groepen en organisaties met een 'herverdelende roeping' (partijen, vakbonden, industriële kartels . . .) Dat leidt tot contra-doelmatige of 'perverse' gevolgen. a) Aangezien niet alle drukkingsgroepen over eenzelfde macht en organisatiegraad beschikken, groeit er snel een toestand van ongelijke strijd- en onderhandelingsmacht. b) Kleine groepen met één enkele (single issue) doelstelling hebben meer kans op slagen dan grote meeromvattende organisaties met veelvuldige doelstellingen en c) die gedragen zich in tegenstelling met de meeromvattende organisaties alsof er praktisch geen limiet bestaat op de sociale kosten die zij de gemeenschap opleggen. D.w.z. de kost van hun 'single-issue-belang' wordt afgewenteld op de gehele maatschappij, op de belastingbetaler. Op de lange en niet eens zo lange duur tast dit proces de dynamiek aan van het productieproces en komt de economische groei - oorzaak van het ontstaan van allerlei drukkingsgroepen - als gevolg van de eisen van diezelfde drukkingsgroepen tot een eind. Volgens Olson hebben maatschappijen waar niet zoveel intermediaire drukkingsgroepen bestaan dan ook een economisch ontwikkelingsvoordeel op andere. Voor deze laatste bepleit hij een radicale de-

regulering, waarbij alle wetgeving die berust op het verdedigen van deelbelangen wordt afgebouwd en waar de macht van de drukkingsgroepen drastisch wordt ingeperkt. De kritiek op de toenemende verkaveling en parcellisering van deelbelangen in delen van staatsapparaten waarin met deelbevoegdheden over deelaspecten van problemen wordt onderhandeld, lijkt me een terechte kritiek op de sociaal-democratische beleidsstrategie. (Cfr. Doom R. en Raes K., 1981) Maar het is vreemd dat Olson de tendenzen naar een corporatistische staatsstructuur in de eerste plaats bij de vakbeweging situeert, en heel wat minder aandacht heeft voor invloedrijke, doch heel wat kleinere belangengroepen als artsensyndicaten, energiekartels, militaire lobby's e.d.m. De neiging om met behulp van het staatsapparaat de productieve sector te melken ten bate van allerlei deelbelangen bestaat ongetwijfeld, en de anonimiteit van de kosten daarvan (belastingen treffen, zij het in ongelijke mate, de ganse bevolking) draagt zeker bij tot allerlei politiek-economisch onverantwoorde beleidsbeslissingen. Maar het lijkt ons onjuist om een rechtlijnig interpretatieschema te hanteren, dat geen oog heeft voor de conflictuele maatschappelijke verhoudingen waarin dergelijke beslissingen worden genomen. Dat een sociaal-democratische strategie maar succesvol kan zijn in de mate waarin de economische (kapitalistische) groei gegarandeerd blijft (en dat is zij nooit) is reeds herhaaldelijk geponoerd. En dat de vakbeweging zich feitelijk meer heeft toegelegd op de (distributieve) strijd om hogere lonen en betere aanwervings-, ontslag- en werkvoorwaarden dan op de strijd om de macht over de produktiemiddelen eveneens.

Vraag blijft niet alleen of de dominante stroming in de arbeidersbeweging werkelijk ooit geneigd is geweest die laatste strijd centraal te stellen, maar ook of zij ooit de kans heeft gehad een beslissende overwinning in die strijd te behalen. In ieder geval lijkt het me evenzogoed beargumenteerbaar dat de traditionele arbeidersbeweging gedwongen werd het bij resultaten in de sfeer van de distributie te laten, maar dat zij, als arbeidersbeweging, in feite een heel wat ander opzet had dan een loutere 'drukkingsgroep' te zijn. Overigens hoort hierbij nog te worden aangestipt a) dat de arbeidersklasse de produktieve klasse is die wordt gemolken, en niet de kapitalistische klasse en b) dat het staatsapparaat zélf, onder invloed van kapitalistische belangen, de dynamiek van parcellisering en verkaveling van belangen op gang bracht, precies om een synthese van (proletarische) klassemacht te belemmeren.

13. Fiscale klassenstrijd?

Wat is er, tenslotte, aan van de 'nieuwe klassenstrijd' naar libertarisch model? Men kan natuurlijk vele conflicthaarden onderkennen in de kapitalistische maatschappij. Maar daarom betreft het niet steeds klassenconflicten. Zij moeten betrekking hebben op verhoudingen die het economisch proces organiseren en antagonistisch zijn. Ook dit is echter nog niet voldoende om van

klassenconflicten te kunnen gewagen, want dan zou men de concurrentiële strijd van iedere kapitalist tegen iedere andere kapitalist, evenzogoed als een 'klassenstrijd' kunnen betekenen. Uiteindelijk draait klassenstrijd steeds om uitbuitingsverhoudingen en dat is wat de libertarische nieuwe klassenstrijd ook suggereert: de produktieven worden door middel van het staatsapparaat uitgebuit door de niet-produktieven. Zoals de these er zo staat lijkt zij direct gepuurd uit Marx' klassenconcept: de arbeidersklasse wordt uitgebuit door de kapitalistische klasse, die een beroep kan doen op het staatsapparaat om iedere revolte tegen de roof van meerwaarde en tegen de bestaande produktieverhoudingen in de kiem te smoren. Dat bedoelen libertariërs echter niet. Ze situeren het conflict in fiscale verhoudingen t.a.v. het staatsapparaat in termen van 'ontvangen' en 'afstaan', zonder de bronnen van de fiscaliteit (belastingen op winst, vermogen, loon, activiteiten, aankopen enz.) te expliciteren. De staat, en allen die uit diens handen eten, zijn parasitair t.o.v. de economie. Zij speelt niet de stimulerende rol in de economie die Keynesianen haar zo gaarne toedichten. Wanneer de totale belastingpot als een 'gegeven' wordt opgevat, onafhankelijk van de maatschappelijke ongelijkheden waarop de staatsmacht berust, kan men a.h.w. *iedere* sociale categorie die iets 'krijgt' van het staatsapparaat opvatten als conflicterend (in een 'zero-sum-verhouding') met iedere andere sociale categorie; rokers tegen niet-rokers, zieken tegen gezonden, mannen tegen vrouwen, sportliefhebbers tegen kunstliefhebbers, enz. Al deze sociale categoriën zullen op één of andere manier, m.b.t. één of andere belasting wel in een verhouding van 'gever' en m.b.t. één of andere voorziening in een verhouding van 'ontvanger' staan. Indien alle 'gevers' exact hetzelfde terug zouden 'krijgen' zou het hele belastingstelsel - uitzondering gemaakt voor al wat blijft plakken aan kosten van inning en overheidsadministratie - een nul-operatie zijn, en is er steeds sprake van een 'conflict' wanneer dit niet het geval zou zijn. Beweert de libertarische 'klassentheorie' eigenlijk iets meer dan dergelijke evidentie? Ja, ook al vormt bovenstaande redenering wel een bestanddeel van hun anti-étatisme: belastingen zijn ofwél overbodig (want een nuloperatie, waarbij nutteloos geld wordt verspild aan overheidsadministratie) ofwél onrechtvaardig (want een diefstal van legitiem bezit). Maar het libertarisch 'klassen'conflict slaat toch op meer, want het wil de auto-destructiviteit aantonen van het conflict tussen produktieven (gevers) en niet-produktieven (ontvangers). Het conflict bestaat erin dat het op de lange duur niet meer interessant is om productief te zijn, terwijl het toch maar door het bestaan is van de produktieven dat er niet-produktieven iets *kunnen* krijgen.

In de relaties tussen loonarbeiders kunnen zich inderdaad volgende objectieve conflicten voordoen:

a) conflicten tussen de jongeren en de ouderen i.v.m. pensioenvoorzieningen aan de ene kant, onderwijs, recreatie e.a. voorzieningen aan de andere kant. Dergelijke conflicten worden ons m.n. gesuggereerd wanneer wordt gesteld

dat vandaag de 'jongere (werkende) generatie aan het betalen is voor de pensioenen van de ouderen, terwijl ze niet het minste vooruitzicht hebben om zelf ooit van dergelijke pensioenen te kunnen genieten' of, omgekeerd, wanneer gezegd wordt dat 'de oudere (werkende) generatie mag opdraaien voor onderwijs- of recreatievoorzieningen waarvan ze zelf nooit hebben kunnen genieten'

b) conflicten tussen diegenen die een inkomen verwerven uit produktieve arbeid, en diegenen die een inkomen verwerven uit niet-produktieve arbeid. Zo kan men opposities zien tussen een uitbreidend overheidspersoneel in niet-produktieve sectoren (leger, rijkswacht, administraties, enz.) en het vermindere personeel in de privé-sector, dat nochtans, langs belastingen, de loonkosten van het overheidspersoneel bekostigt

c) conflicten tussen werkloze, uitkeringsgerechtigde (onproduktieve) arbeiders en tewerkgestelde arbeiders

d) conflicten tussen de huidige generatie en de volgende generatie m.b.t. een overheidsschuld die werd aangegaan om voorzieningen vandaag te bekostigen met geld dat de volgende generatie zal moeten opbrengen

e) conflicten tussen oudere en jongere werknemers m.b.t. de toegang tot de arbeidskrachtenmarkt

f) conflicten tussen arbeiders in arbeidsintensieve en arbeiders in kapitaalintensieve bedrijfssectoren

g) enz.

Dat hier van mogelijke conflictverhoudingen, gegenereerd door de ongelijke ontwikkeling van het kapitalisme sprake is, kan niet betwijfeld worden. Maar kan men het werkelijk nieuwe vormen van klassenstrijd(en) noemen? Dat is betwistbaar. Klassenstrijd heeft betrekking op macht over de produktie en de produktiemiddelen, niet, of althans niet in de eerste plaats, op de verdeling van de resultaten van een zekere organisatievorm van de maatschappelijke produktie.

Bovenstaande conflicten moeten dan ook vanuit deze fundamentele conflictvaard - het conflict tussen arbeiders en kapitalisten - worden bekeken. Het is duidelijk dat er een verband bestaat tussen de rechtstreekse manier waarop de kapitaalbezitters meerwaarde afkomen van de produktieve arbeidersklasse, en de onrechtstreekse manier - via belastingen- waarop het staatsapparaat dat doet. Noch over de aanwending van de meerwaarde, noch over de aanwending van de belastingsgelden heeft de arbeidersklasse werkelijk beslissingsrecht. Wat 'doet' de staat met de belastingen? Net zoals kapitalisten met de door hen toegeëigende meerwaarde doen, betaalt ook de staat met een zeker deel van de belastingen sociaal nuttige voorzieningen. De kapitalist investeert in produktiemiddelen, de staat legt wegen aan, financiert communicatiemedia e.d.m. Beide inversteren ook in tal van maatschappelijk nuttelose sectoren: verkwistende industrieën en consumpties enerzijds, militaire en repressieve uitrusting anderzijds. Dat merkte reeds P. Baran op

in zijn 'The Political Economy of Growth' (1957). Dat de libertariërs zelden op al deze vormen van verkwisting van economische surplus wijzen, is een duidelijke blijk van hun inconsequent anti-étatisme en van hun naïef geloof in de weldaden van het kapitalisme.

Verkwistend - roof - vinden zij anderzijds wel de vele andere staatsactiviteiten waaraan wij precies wél een productief of voor de productie noodzakelijk statuut zouden toekennen: dat geldt met name voor diverse infrastructurele voorzieningen (wegen, straatverlichting, spoorwegen, enz.), voor opvoedings- en onderwijsvoorzieningen (informatie is immers een productieve kracht), gezondheidsvoorzieningen e.d.m. Uiteraard kan er worden gediscussieerd over de vraag in hoeverre deze voorzieningen efficiënt en doelmatig zijn georganiseerd, maar het kan niet worden betwist dat zij productief zijn in tegenstelling tot de talrijke bureaucratische functies van controle en repressie die het staatsapparaat vervult. Men kan m.a.w. discussiëren over de *manier* waarop zij horen te worden georganiseerd, niet over *of* ze er wel moeten zijn.

Dat libertariërs in hun analyse van de staat en van het conflict tussen de produktieven en niet-produktieven noch wijzen op het niet-produktieve karakter van de kapitalist als kapitalist, noch op de verschillen die er bestaan tussen de diverse staatsactiviteiten, is uitermate opvallend. Zeker omdat voor het marxisme, zoals gezegd, het klassenconflict ook gedefinieerd wordt als het conflict tussen de ontwikkeling van de *productieve krachten* en de *tegenproductieve produktieverhoudingen*, die precies door het machtsmonopolie van de kapitalistische staat in stand worden gehouden!

Wat libertariërs zullen moeten bewijzen is dat hun alternatief inderdaad de produktiviteit ten goede komt, en daartoe kunnen ze niet terugvallen op hun mythisch begrip van individuele natuurrechten. Verder zullen ze moeten aantonen dat het de kapitalistische klasse is, en niet de arbeidersklasse, die 'productief' is, en dat m.a.w. de rest van de gemeenschap van hen profiteert. Immers, de door de libertariërs ontdekte tegenstelling tussen werkenden en niet-werkenden, berust integendeel op een systeem van sociale solidariteit dat de arbeidersklasse *tegen* de willekeur van het kapitaal instelde, vaak vóór het door het staatsapparaat werd gecontroleerd en uitgebouwd.

Vanuit een marxistische visie *kunnen* kapitaalbezitters productief zijn - in termen van gebruiks- niet van ruilwaarden - in de mate waarin ze productieve taken verrichten d.w.z. in de mate waarin ze precies géén kapitalist zijn, terwijl, aan de andere kant, staatsactiviteiten productief *kunnen* zijn - in termen van gebruikswaarden - in de mate waarin het geen *typische* staatsactiviteiten zijn.

Libertariërs en marxisten verschillen dan ook wezenlijk van mening voor wat betreft de specificiteit van het kapitalist-zijn en de aard van de staat. Terwijl marxisten de *uitbuitende* functie van de kapitalist en de *repressieve* functie van de staat wezenlijk achten, menen libertariërs de *productiviteit* van de kapitalist en de *hervormende* functies van de staat centraal te moeten stellen.

Het is in deze context dat het probleem van de rol van de staat in de verdeling van het meerprodukt belangrijk wordt. Men kan stellen dat vele leden van de staatsbureaucratie controle hebben over de distributiemiddelen en dat hun belang in deze controlefunctie vaak niet identiek is aan de belangen van diegenen die de distributieve outputs ontvangen. De belangen van de arbeidersklasse vallen inderdaad niet samen met de belangen van vele hen zogenaamd vertegenwoordigende organen. De distributie van hun loondeel van het meerprodukt geschiedt al te vaak inefficiënt en verkwistend, en men kan stellen dat het in het belang van de arbeidersklasse is om te strijden voor een grotere controle over de distributiemiddelen, om ze uit de handen van de kapitalistische staat en zijn bureaucratische ambtenarij te halen. Dat wil zeggen, te strijden voor arbeiderscontrole over en in het staatsapparaat. Sociale zekerheidsvoorzieningen zijn immers *hun* voorzieningen, en alle actuele pogingen om deze te fiscaliseren vormen frontale aanvallen op het fundamentele klassekarakter ervan. De opzet om fiscaliteit en sociale zekerheid in elkaar te doen opgaan beoogt niet alleen dit klassekarakter te verdoezelen, het resulteert tegelijk in het plausibeler maken van de these dat er slechts 'fiscale klassen' zouden bestaan. De maatschappelijke - objectieve - klassensolidariteit waarop sociale zekerheidsvoorzieningen berusten, hun fundamentele structuur als verdedigingsmechanismen tegen de willekeur van het kapitaal, wordt aldus institutioneel vernietigd.

Dat geldt eveneens voor de door de libertariërs geponeerde zgn. 'klassenstrijd', tussen werkenden en niet-werkenden over de hoogte van hun inkomen.

Het is immers objectief *niet* in het belang van de (loontrekkende) werkenden dat de niet-werkenden geen verzekerd minimuminkomen zouden verwerken in de vorm van een werkloosheidsuitkering. Indien dit niet het geval zou zijn, dan zou ongetwijfeld ook hun inkomen uit arbeid dalen, door de eenvoudige mechanismen van de arbeidskrachtenmarkt. Aan de andere kant is het evenmin zo dat het in het belang van de niet-werkenden zou zijn, dat de wettelijke bescherming van de minimumlonen zou worden afgeschaft. Indien dit zou gebeuren, dan zouden automatisch ook de werkloosheidsuitkeringen dalen, andermaal als gevolg van mechanismen op de arbeidskrachtenmarkt. Mogelijkerwijs zouden individuele werklozen daardoor sneller aan een job geraken, maar deze individuele waarheid houdt andermaal geen steek op structureel vlak. Het afschaffen van werkloosheidsvergoedingen zowel als het afschaffen van minimumlonen komt slechts één klasse ten goede: de kapitaalbezitters. Het is in het objectieve belang van de werkers dat de vergoedingen voor werkloosheid, zowel als de minimumlonen voor arbeid zo *hoog mogelijk* zijn. Beide samen verdedigen vormt inzet van klassenstrijd, beide tegen elkaar opponeren vormt de subjectieve wens van de libertariërs en kapitaalbezitters. In de mate waarin de kapitalistische klasse, en de staatsapparatuur niet bij machte blijken om beide te verzekeren, komen de fundamentele

contradicties van de kapitalistische maatschappij duidelijk aan de oppervlakte.

En het argument dat de huidige generatie de toekomstige aan het belastingen met schulden die vandaag werden aangegaan, maar morgen horen te worden terugbetaald? Dit probleem is objectief overtrokken. Het is een wezenlijk *politiek* en niet een economisch probleem. Schulden aan wie? Aan de grote financiële bankinstellingen. Kunnen die principieel de komende generatie verplichten de schulden af te lossen? Nee: die generatie kan eenvoudig *weigere*n om dat te doen. Overheidstekorten en overheidsschulden zijn geen objectieve, onveranderlijke gegevens. Zij berusten op machtsverhoudingen die hen in stand houden. Net zoals vandaag vele Latijnsamerikaanse landen hun schulden aan Westerse banken niet meer als een objectief economisch 'feit' maar als een politiek feit, inzet van machtsstrijd, beginnen op te vatten, zo ook staat het de komende generatie vrij om zulks te doen en de almacht van de bankwereld over hun bestaan te verwerpen. Dat is des te evidentier, omdat de werkende bevolking indirect die schulden reeds verscheidene malen heeft terugbetaald want, voor wie het eens betwijfelen mocht . . . aan schulden *winnen* banken (rechtstreeks en onrechtstreeks), anders zouden ze beslist de staatsapparaten geen leningen toestaan.

De strijd om toegang te verwerven tot de produktiemiddelen zal zeer waarschijnlijk in de komende periode weer duidelijk centraal komen te staan. De kapitalistische klasse is alvast zenuwachtig doende om deze strijd in voor haar zo gunstig mogelijke voorwaarden voor te bereiden. Door de repressieve functies van de staatsapparaten in alle Westers landen uit te breiden en de sociale, culturele, pedagogische . . . functies af te bouwen. Door haar greep over de staatsapparaten te versterken en de greep van de arbeidersbeweging te verzwakken. Dát vormt de inzet van de klassenstrijd anno 1984. Een klasse van kapitaalbezitters bereidt zich aan de hand van een libertarische retoriek voor om de arbeidersklasse te bekampen op het terrein waar zij het sterkst staat: de economische sfeer. Daartoe hoorde de politieke macht van de arbeidersbeweging te worden ontmanteld en verdeeld, en de staatsmacht geherstructureerd.

De libertarische klassentheorie is niet, zoals ze pretendeert, een ernstig alternatief voor de marxistische. Ze is subjectivistisch, contingent en ideologisch. Subjectivistisch omdat ze het conflict werkenden/niet-werkenden isoleert van de objectieve krachtsverhoudingen die dergelijke conflicten genereren. Contingent omdat ze één conflict binnen één specifieke conjunctuur verabsoluteert en voor verklaring laat doorgaan, wat in feite gevolg is.

Op die manier kan men evenzogoed de strijd tussen kleine en middelgrote ondernemingen en multinationale ondernemingen tot klassenstrijd verheffen of, waarom niet, de georganiseerde arbeidersbeweging in front met het financieelkapitaal tegen de kleine zelfstandigen mobiliseren. In die zin is de liber-

tarische klassenstrijd louter ideologisch; geformuleerd om vandaag zekere belangen te dienen, zonder de diepere oorzaken van die belangenconflicten te onderzoeken. De libertarische klassentheorie *aanvaardt* de bestaande klassenverhoudingen en weigert het conflict tussen produktieven en niet-produktieven consequent door te denken. Ze legt de fundamenteen niet bloot die leiden tot dergelijke 'belangenconflicten': de ongelijke toegang tot de produktiemiddelen. Ze leidt dan ook niet tot een pleidooi om de niet-produktieven vandaag tenminste de beschikking te geven over produktiemiddelen, integendeel wenst ze hen nog verder te beroven van een bestaansminimum. Zoals de maatschappelijke tegenstellingen die ze schetst, vervormd zijn, zo ook zijn de maatschappelijke belangeneenheden vals. Dat geldt a) voor haar identificatie van werkende arbeiders en kapitaaleigenaars als 'producenten' en b) voor haar identificatie van uitkeringsgerechtigde werkloze arbeiders en staatspersoneel als 'consumenten'. Ons inziens blijft vandaag, zoals vroeger, de belangenidentiteit tussen werkende en werkloze arbeiders als klasse die haar arbeidskracht moet verkopen om in haar levensonderhoud te voorzien aan de ene kant, en kapitaaleigenaars als klasse die de produktiemiddelen bezit en staatsapparaten aan de andere kant, de fundamentele contradictie aangeven van ons maatschappelijk systeem, contradicties die ook - dat weze benadrukt - *binnen* het geheel aan staatsapparaten tot uitdrukking komt.

VOETNOTEN

1. Deze tekst is de uitgeschreven versie van een lezing, gehouden voor de Studiekring Vrij Onderzoek van de V.U.B. op 8 maart 1984. Leonard P. Liggio en ikzelf werden er gevraagd hun visie op 'Class Struggle in 1984' te ontwikkelen.
2. Lezers die minder belangstelling hebben voor methodologische disputen verwijzen we met een door naar hoofdstuk 7.
3. 'Das ungeheure Missverständnis jedenfalls, als ob eine 'individualistische' *Methode* eine (in irgendeinen möglichen Sinn) individualistische *Wertung* bedeute, ist ebenso auszuschalten, wie die Meinung: der unvermeidlich (relativ) rationalistische Charakter der Begriffsbildung bedeute den Glauben an das *Vorwalten* rationaler Motive oder gar: eine positive *Wertung* des 'Rationalismus'. (Weber M. 1976, p. 9).
4. Dit is ook de teneur van de preadviezen m.b.t. 'Deregulering', in 1984 voorgelegd aan de Nederlandse Juristenvereniging. Zie, *Handelingen 1984 der Nederlandse Juristen-Vereniging deel I, tweede stuk, 'Deregulering'*, Preadviezen van Prof. Mr. J. Soetenhorst-de Savornin Lohman en Mr. H.J. deRu, Zwolle 1984.
5. Het is duidelijk dat we hier niet de ganse problematiek van de functies van de staat, en van de relaties tussen staats- en klassemacht behandelen. We beperken ons tot deze aspecten die in de discussie met de libertarische theorie relevant (kunnen) zijn.

GEHANTEERDE LITERATUUR

- Anderson P. (1980) *Arguments within English Marxism*, London.
Baran P. (1957) *The Political Economy of Growth*, New York.
Bouckaert B. (1983) *Nationalisme en Socialisme: vijanden van vrede en veiligheid*, Liberaal Reflex, 4, pp. 24-28.
Boudon R. (1977) *Effets Pervers et Ordre Social*, Paris.

- Boudon R. (1979) *La Logique du Social*, Paris.
- Cohen G.A. (1978) *Karl Marx' Theory of History. A Defence.*, Oxford.
- Cohen G.A. (1983) The Structure of Proletarian Unfreedom, *Philosophy and Public Affairs*, vol. 12, 1, pp. 3-33.
- De St. Croix G. (1984) Class In Marx' Conception of History, Ancient and Modern, *New Left Review*, 146. pp. 94-111.
- Doom R. & Raes K. (1981) *De Burger als Konsument*, in Servaes J. (red.) *Van Ideologie tot Macht. Doorlichting van de Bewustzijnsindustrie in Vlaanderen*, 2, Leuven, pp. 63-82.
- Elster J. (1978) *Logic and Society. Contradictions and Possible Worlds*, Chichester.
- Habermas J. (1973) *Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus*. Frankfurt am Main.
- Hayek F.A. (1982) *Law, Legislation and Liberty. A New Statement of the Liberal Principles of Justice and Political Economy*, London.
- Keynes J.M. (1919) *The Economic Consequences of the Peace*, London.
- Lenders J., Mazeland H. & Van Nieuwstadt M. (1978) *Taal, Arbeidersklasse, Ongelijkheid. Een kritiek op de theoretische en praktische vooronderstellingen van de sociolinguïstiek*, Amsterdam.
- Lepage H. (1980) *Demain le Capitalisme*, Paris.
- Lukes S. (1973) *Individualism*, Oxford.
- Macpherson C.B. (1962) *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, Oxford.
- Marx K. (1973) *Grundrisse. Foundations of the Critique of Political Economy*, Harmondsworth (1857).
- Marx K. (1970) *De Achttiende Brumaire van Louis Bonaparte*, Amsterdam (1852).
- Miliband R. (1977) *Marxism and Politics*, Oxford.
- Nozick R. (1974) *Anarchy, State and Utopia*, New York.
- O' Neill J. (1973) *Modes of Individualism and Collectivism*, London.
- Olson M. (1983) *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities*, New York.
- Pettit P. (1980) *Judging Justice. An Introduction to Contemporary Political Philosophy*, London.
- Poulantzas N. (1974) *Les Classes Sociales dans le Capitalisme Aujourd'hui*, Paris.
- Raes K. (1983) *Aan hen de keuze? Een kritisch essay over de ideologie van het neo-liberaal bezitsindividualisme*, Gent.
- Rand Ayn (1957) *Atlas Shrugged*, New York.
- Roemer J.E. (1982) *A General Theory of Exploitation and Class*, Cambridge, Massachussets
- Soly H. & Lis C. (1980) *Armoede en Kapitalisme in pre-industrieel Europa*, Antwerpen.
- Thompson E.P. (1968) *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth.
- Thompson E.P. (1978) *The Poverty of Theory*, London.
- Van Dun F. (1983) *Het Fundamenteel Rechtsbeginsel*, Antwerpen.
- Van Meerhaeghe M.A.G. (1984) De Betekenis van Marx. *Vlaamse Gids*, 3, pp. 53-56.
- Van Notten M. (1984) Belgium's Libertarians Mount the Soapboxes, *The Wall Street Journal*, Europe, 29 february, 2.
- Weber M. (1976) *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, (2 Bände, 1921), Tübingen.
- Wood A.W. (1980) *Karl Marx*, New York.
- Wright E.O. (1978) *Class, Crisis and the State*, London.
- Wright E.O. (1983) What is Neo and what is Marxist in Neo-Marxist Class Analysis, *Paper for the Colloque Marx*, Paris, 6-9 december.